

Міністерство освіти і науки України

Державний університет «Житомирська політехніка»

Юлія Кондратюк

МЕТРИЧНІ КНИГИ

ВОЛИНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

(монографія)

Житомир

2021

УДК 281.9 (477.8)

К 64

Друкується за рішенням Вченої ради Державного університету «Житомирська політехніка» (протокол № 3 від 25 червня 2021 року).

Рецензенти:

Ярмошик І. І. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри права Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Сичевський А. О. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Муляр В. І. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних і соціальних наук Державного університету «Житомирська політехніка».

Кондратюк Ю. С.

К 64 Метричні книги Волинської єпархії кінця XVIII – початку ХХ століть. – Житомир : Державний університет «Житомирська політехніка», 2021. – 95с.

ISBN 978-966-683-586-7

У монографії висвітлено стан наукового вивчення метричних книг, опублікованні джерела з тематики, розглянуто систему їх ведення, порядок звітності та здачі, особливості зберігання та репрезентативність.

Для студентів, викладачів та усіх, хто цікавиться питаннями історичного документознавства.

УДК 281.9 (477.8)

ISBN 978-966-683-586-7

© Ю. С. Кондратюк, 2021

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Стан наукової розробки проблеми та опубліковані джерела.....	8
Система ведення метричних книг.....	22
Порядок звітності та здачі.....	34
Особливості зберігання.....	45
Репрезентативність.....	58
Висновки.....	63
Список використаних джерел і літератури.....	68

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВЕВ – Волинские епархиальные ведомости

ДАВО – Державний архів Волинської області

ДАЖО – Державний архів Житомирської області

ДАРО – Державний архів Рівненської області

ПСЗ – Полное собрание законов Российской империи

РГАДА – Российский государственный архив древних актов

РПЦ – Російська православна церква

Спб – Санкт–Петербург

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ЦДІАК – Центральний державний історичний архів у м. Києві

ПЕРЕДМОВА

В дореволюційний період церква посідала значне місце не лише як духовна інституція, але і як установа, документи якої дозволяють дослідникам ліквідувати значні лакуни у нашій історії. Однак вивченню цього питання приділялося недостатньо уваги. Науковці, які займалися різними аспектами життя духовенства, концентрували свою увагу переважно на духовних потребах, або особливостях побуту. Але значне місце в діяльності священо- та церковнослужителів займало ведення документації, зокрема метричних книг, що достатньо чітко регламентувалося й контролювалося державою через Синод та єпархіальні органи влади. Ця проблема в історичній науці є недостатньо розробленою, оскільки вона не була предметом спеціального наукового дослідження, а при її вивченні не використовувався системний підхід. Узагальнений аналіз діяльності православних інституцій та духовенства щодо ведення метричних книг досі був відсутній, що й свідчить про актуальність даної монографії.

Вперше автором висвітлено маловивчений аспект службової діяльності православного духовенства. Через призму історії становлення та генези системи церковного діловодства розкрито вплив на процес суб'єктивних чинників, перш за все, через ставлення окремих представників духовенства до виконання службових обов'язків. У роботі зокрема, наведено значну кількість прикладів, що на документальній основі доводять твердження автора. Разом з цим у ній здійснено глибокий типологічний та функціональний аналіз метричних книг, окреслено схему документообігу тощо. Все це, одночасно логічно поєднано з роллю “людського фактору”.

У монографії визначено та досліджено специфіку умов служби волинського духовенства кінця XVIII – початку XX століть. Це органічно поєднано з основною темою дослідження. Крім того, висвітлено заходи Синоду щодо регламентації ведення і звітності з метричних книг, діяльність

епархіальних органів управління у сфері їх ведення, процес їх оформлення та задачі, звітності з них, зберігання тощо.

В роботі показано функціональні обов'язки духовенства, розкрито їх чиновницьку діяльність та залежність від держави, волю якої вони постійно виконували. Значний тягар “паперової” роботи та контроль за нею, під загрозою суворих покарань, інколи ставив духовні функції на другий план, оскільки першочерговим завданням було правильно та своєчасно вести, здавати документи та складати різного роду звіти з них.

Монографія є комплексним дослідженням, у якому в логічній послідовності розкрито процес формування метричних книг Волинської єпархії, показано роль та функції всіх суб'єктів процесу – Синоду, єпархіальних органів управління, парафіяльного духовенства. Законодавчі та нормативні акти щодо метричних книг розглядаються в тісному зв'язку з особливостями їх впровадження та дотримання у досліджуваному регіоні. Цього досягнуто завдяки залученню значної кількості архівних джерел. У висвітленні проблеми важливе значення відіграли матеріали обласних архівів: Державного архіву Волинської області, Державного архіву Житомирської області та Державного архіву Рівненської області.

Опрацювання джерельної бази та використання сучасних концептуальних підходів забезпечило об'єктивність та істотно вплинуло на зміщення акцентів у з'ясуванні місця і ролі духовенства у православному житті кінця XVIII – початку XX ст.

В поле зору цього дослідження потрапило функціонування церковнопарафіяльного діловодства, зокрема метричних книг Волинської єпархії наприкінці XVIII – на початку XX століття. Чому було обрано саме ці географічні межі та хронологічні рамки? Територіальні межі обумовлені адміністративно-територіальним поділом Волинської губернії, кордони якої в цілому відповідали церковно-адміністративному устрою Волинської єпархії. Нижня межа дослідження окреслюється другим (1793 р.) та третім (1795 р.) поділами Речі Посполитої, внаслідок яких Волинь відійшла до складу

Російської імперії. Саме з цього часу почалися кардинальні зміни у сфері ведення церковнопарафіяльного діловодства, формування якого стало регламентуватися загальноросійським законодавством. Верхня межа наукового пошуку, яка сягає 1917 року, обумовлена поваленням самодержавного ладу в Російській імперії, що призвело до зміни ролі церкви в суспільному житті.

Варто відзначити і важливість практичного значення монографії. Православна церква синодального періоду посідала вагомим місце в суспільному житті не лише як духовна інституція, але як і державна установа, документи якої дають можливість вивчати питання соціального, демографічного, етноконфесійного характеру та інших аспектів історії України. Вивірення окремих документальних даних, в тому числі й статистичних, сприяє більш точному відтворенню історичного минулого. Крім того, інформація, що міститься в метричних книг, допомагає з'ясувати чи уточнити певні біографічні відомості, встановити родинні зв'язки, що необхідно для успадкування майна, виїзду за кордон на постійне проживання тощо.

Основний же позитивний момент у практичній цінності роботи полягає в тому, що вона допоможе фахівцям з генеалогії, біографістики, демографічної статистики тощо глибше зрозуміти особливості системи створення та ведення метричних книг як важливого інформаційного джерела в зазначених галузях історичної науки. Одночасно систематизація використаних у роботі джерел сприятиме полегшенню пошуку необхідної інформації для дослідників.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТА ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

Висвітлення питання ведення метричних книг умовно можна поділити на три періоди: дореволюційний (синодальний), радянський та сучасний. Кожен з них вирізняється завданнями, які ставили перед собою автори, характеристикою джерельної бази, змістом, концептуальними підходами та методами дослідження.

Більшість дореволюційних праць за змістом є, фактично, опублікованими джерелами. В них містилися переважно законодавчі акти з коментарями укладачів. Тому, з однієї сторони їх можна класифікувати як опубліковані джерела, з іншої – вони містять окремі авторські думки, тому носять своєрідний дослідницький характер. Автори таких видань зосереджували увагу на необхідності ознайомлення церковних діячів із законодавчими актами, інструкціями, правилами тощо. Яскравим прикладом цього слугує збірник законів “Руководственные для православного духовенства указы Святейшего Правительственного Синода 1721–1878 гг.” Особливість викладу матеріалу полягає в тому, що він систематизований тематично по 12 розділам. Укладач в передмові зазначив: “Пусть наша систематизация представляется в том или другом отношении недостаточной, что отчасти вызывается самим ее предметом, но хронологическое изложение, по нашему мнению, представляет еще большее неудобство – при таком изложении не только затрудняется приискание данного указа, но иногда и само понимание его, насколько оно обусловливается знанием однородных постановлений и распоряжений” [217, с. 3]. Особливий інтерес для нас становить розділ XII “Церковно-приходские документы”, який включає в себе 21 закон. У ньому йдеться про зміни форм бланків для церковнопарафіяльних документів, в тому числі й метричних книг, правильне їх ведення та зберігання, видачу свідоцтв, гербові збори тощо. Кожен закон, який міститься в цій книзі, складається з порядкового номера, заголовка, основного тексту та дати

видання. Самі тексти законів наведено в повному обсязі, тобто в такому вигляді, в якому їх свого часу було видано для загального відома.

Своєрідним хронологічним продовженням цієї книги є робота А. Зав'ялова “Циркулярные указы Святейшего Правительствующего Синода 1867–1900 гг.”, хоча методологія викладу матеріалу в ній абсолютно інша. Всі укази вміщено в хронологічному порядку їх видання із зазначенням порядкового номеру. Заголовок та дату видання вміщено в додатку “Список всех циркулярных указов”, який разом з коротким алфавітним покажчиком знаходиться в кінці книги. Праця містить 12 указів, які певним чином регулювали діловодство в церковній сфері. В них розглядаються питання про порядок видачі довідкової інформації з церковних документів, дотримання форм їх правильного ведення, зберігання тощо [197].

Огляду законодавства, що регулювало різні сфери життя духовенства, в тому числі й діловодство, присвячено працю І. П. Богословського [186]. Автор приділяє увагу веденню метричних книг та виписам із них. На той час доволі актуальним було питання правильного складання призовних списків на основі метричних книг, тому в ньому викладено цілком слушні для священиків поради як правильно складати та подавати такі списки. Богословський був одним із перших, хто дослідив, узагальнив розроблені різними священиками методики ведення відповідної церковної документації та вніс свої пропозиції як уникнути внесення до списків померлих осіб.

За відсутності єдиного синодального законодавства, яке б регулювало духовні справи, час від часу під різними заголовками з'являлися подібні видання, що мали на меті знайомити читачів як з повним колом законів по духовному відомству, так і за певними напрямками. Пік подібних видань припадає на 80–90-ті роки XIX століття. Однією з таких праць став збірник церковних та світських постанов по відомству православного віросповідання, укладений Г. Барсовим [184]. До нього внесено тільки чинні на час укладання законодавчі акти. Їх викладено з точністю першоджерел та з посиланням на них, щоб у разі потреби була можливість для звірення. Постанови, що

увійшли в збірник, систематизовано тематично. Виділені законодавчі акти викладено у вигляді окремих положень, що пояснюють їх зміст без вказівки на мотиви видання. Це робили з такою метою, щоб уникнути переобтяжування збірника зайвими вставками. В тих випадках, коли від знання мотивів залежало правильне розуміння суті тексту, їх зазначали в рядкових примітках. З тією ж метою розміщено й запозичені з інших джерел пояснення, які сприяють правильному розумінню і застосуванню законодавчих постанов. Серед питань загальних і тих, що стосуються окремих напрямів діяльності духовного відомства, належне місце посідає розділ XLVIII “О церковных документах”. Окрім загальних постанов, що регулювали ведення церковного діловодства, розглядаються питання правильного оформлення окремих видів документів, першочергово - метричних книг. Окремий розділ присвячено видачі метричних свідоцтв і виписів з метричних книг та порядку зібрання й опублікування відомостей з них. Зазначена праця була однією з найкращих у своїй галузі та мала досить схвальні відгуки сучасників: “По полноте, систематичности и указанию на источник каждого законодательного постановления труд Г. Барсова далеко оставляет за собою все изданные ранее сборники этого рода”. З метою ознайомлення духовенства Волинської єпархії з існуючим законодавством по відомству православного віросповідання консисторія рекомендувала цю працю для придбання в церковні бібліотеки: “Желательно было бы, чтобы издание Г. Барсова, как можно более было распространено в среде Волынского духовенства, как в интересах самого духовенства, так и в интересах епархиального начальства, которое благодаря ознакомлению духовенства с касающимися его законоположениями, может быть избавлено от излишней переписки по разрешению разных недоумений духовенства и не всегда законных ходатайств” [228, с. 587].

Значна кількість праць синодального періоду є не точним копіюванням законодавчих актів, а своєрідним поясненням до них. Таким є “Обозрение церковно-гражданских узаконений по духовному ведомству (применительно

к уставу духовных консисторий и своду законов)” Я. Івановського [200]. Автор надає значної уваги питанням ведення, зберігання, видачі довідок та подання в консисторії метричних книг.

Додатком до духовного журналу “Пастырский Собеседник” за 1898 р. вийшла у світ праця “Правила и формы церковного писмоводства” [215]. Книга являє собою ще одне зібрання розпоряджень і різних роз’яснень з даного предмету, що свідчить про потребу в той час подібних видань для належного ознайомлення та дотримання правил і форм церковного діловодства. В ній досить детально висвітлюються питання про те, на яких бланках необхідно вести документи, де і як потрібно їх зберігати, хто і яким чином має їх вести; йдеться також про дотримання форм, правила приєднання і оформлення даних про приєднаних до православної віри, видачу виписів, правила ведення конкретних видів церковної документації, наприклад, метричних книг. Тут також подаються зразки правильного оформлення метричних книг, форми запису приєднаних у метрики, послужні та нагородні списки тощо.

Цей ряд може поповнити праця Ф. Малютіна [204], в якій йдеться про обов’язки церковних інституцій та духовенства стосовно ведення парафіяльних документів та про видачу з них свідоцтв. Особлива увага приділяється правилам та особливостям ведення метричних книг.

Подібний характер має праця О. Парвова “Практическое изложение церковно-гражданских постановлений в руководство священнику на случаи совершения важнейших треб церковных” [210]. Окрім переліку таїнств, які мав здійснювати священник, в книзі йдеться й про їх правильне документальне оформлення. Значну увагу автор приділяє веденню метричних книг, видачі з них свідоцтв та шлюбним обшукам. Всі питання, висвітлені в праці, мають посилання на відповідні законодавчі акти.

Практика ведення церковного діловодства, зміни в законодавстві потребували узагальнень, роз’яснень – що й спричинило появу публікацій, присвячених як загальним правилам ведення документів, так і конкретним їх

видам. Інтерес до них був дуже великий, адже вони узагальнювали законодавчі акти за багато років. Однією з таких праць є “Практическое руководство для священнослужителей” П. Нечаєва [206], яка за життя автора видавалася вісім разів і тричі після його смерті. Разом зі значною кількістю порад стосовно життя духовенства доробок також містить розділ “Церковное письмоводство”. В ньому автор класифікує усе церковнопарафіяльне діловодство та дає характеристику кожному виду. Спочатку він перелічує загальні правила ведення документації, далі описує кожен документ: історичні відомості, правила та особливості ведення тощо.

Однією з найґрунтовніших праць з церковного діловодства цього періоду є праця протоієрея Іоанна Чижевського “Церковное письмоводство” [222], де детально описано загальні вимоги до ведення церковної документації вцілому і метричних книг зокрема, виділено основні види документів постійного ведення, зазначено коло осіб, на яких покладалося її оформлення тощо. Книгу поділено на розділи, в кожному з яких описується певний вид документів за таким загальним планом: їх значення, порядок складання, подання звітів з них тощо. До деяких видів, зокрема метрик, додається ще й історія їх встановлення, загальні правила та форми, застереження про відповідальність за неправильне ведення, функції єпархіального керівництва щодо забезпечення їх належного оформлення та здачі, статистика руху православного населення. Цікава інформація про те, яких церковних правил та світських законів необхідно дотримуватися, щоб метрики заповнювалися правильно не лише за формою, але й за змістом: надання імен, хто може бути хрещеними батьками, запис новонародженого до метричної книги, в яких випадках записувати законно-, а в яких незаконнонародженими, порядок записування дітей, яких віддають у дитячі будинки, підкидьків, хрещення і записування дітей народжених від змішаних шлюбів, уніатів та іновірних, мертвонароджених, потвор, порядок приєднання до православної церкви, записи взятих шлюбів, обшукові книги, правила, яких необхідно дотримуватися при здійсненні та оформленні шлюбів та всі вимоги до певних

умов оформлення померлих. Наприкінці книги вміщено 46 зразків правильного оформлення документів. Щоб полегшити роботу читача, над кожною формою, окрім її порядкового номера, зазначено номери параграфів та сторінки, на яких можна одержати більш детальну інформацію щодо розглянутого документа.

Значною проблемою на той час була правильність оформлення звітної документації і вчасне її подання, в першу чергу з метричних книг. Затримки в складанні звітностей і донесень єпархіальному керівництву призводили до покарань відповідальних осіб: зауваження, догани та навіть звільнення з посад. Дуже часто це відбувалося не через безвідповідальність, а саме через незнання правил, адже було досить складно знати все те, що містилося в розрізних виданнях та архівних документах. Робилися спроби скласти своєрідні конспекти термінових подань і розсилати їх по округах, але в результаті змін на краще не спостерігалось. Зважаючи на ситуацію, благочинний Тульської єпархії Єфремовського повіту с. Лобанова священник О. І. Успенський узагальнив інформацію стосовно звітної документації та видав працю “Настольная книга для каждого священника, благочинного, следователя, опекуна, цензора и председателя собраний по духовному ведомству о срочных и всякого рода несрочных представлениях и донесениях начальству, с правилами из законов и практики по службе” [220]. Книга становила значну цінність для духовенства всіх єпархій, адже термінові подання вимагалось виконувати згідно з єдиними синодальними указами. У разі особливих розпоряджень якоїсь певної єпархії передбачався додатковий лист паперу для нотаток, де ці особливості можна було зазначати. Праця О. Успенського була необхідною для кожної церкви, адже вся звітна документація починалася саме звідти. Книгу поділено на два розділи: перший стосується звітів від церков та причтів місцевому благочинному, другий – від благочинного до єпархіального керівництва. Особливий інтерес для нас становить розділ I “Представление от церквей и причтов местному благочинному”, де по місяцях у хронологічному порядку зазначаються

документи, що підлягали здачі, терміни подання та на що потрібно звертати особливу увагу для правильного оформлення. Особлива цінність цієї праці полягає в тому, що в ній зібрано та систематизовано всю основну документацію постійного ведення з усіма вимогами до її оформлення та точні терміни подання звітів, які склалися на її основі.

Ще одна праця синодального періоду, яка стосується ведення метричних книг належить перу Л. П. Новикова [207]. Він узагальнив та систематизував всі закони та розпорядження духовних і світських установ з даного питання. Робота містить не лише положення, які мають обов'язкове значення (закони, циркулярні укази Синоду), але й доповнення та пояснення до них (касаційна практика, циркуляри різних відомств, визначення Синоду тощо), а також місцеві постанови єпархіального керівництва. Окрім законів, постанов та пояснень до них, доробок містить також думки, відгуки та відповіді духовних журналів (переважно “Церковного Вестника”, “Церковных Ведомостей” і “Епархиальных ведомостей” різних єпархій та відомих авторів із питань, які стосуються метричних книг).

Єдина виявлена робота, яка присвячена архівуванню та зберіганню церковних документів, належить перу К. Я. Здравомислова [199]. Він детально розглядає не лише діяльність синодського архіву та бібліотеки, а й консисторських. Значна цінність цієї праці для регіональних досліджень полягає в тому, що в ній вміщено опис усіх консисторій держави, в тому числі й Волинської, збережених в них документів, їх хронологічної належності тощо. Ця інформація для нашого дослідження є важливою, адже до консисторського архіву здавалися примірники церковнопарафіяльної документації, тому за допомогою цієї книги ми можемо дізнатися про стан збереженості документів на початку ХХ ст.

Хоча праця С. А. Новосельського “Смертность и продолжительность жизни в России”, за основною своєю тематичною спрямованістю не стосується загалом церковного діловодства, але в ній можна почерпнути досить цікаву інформацію з історії метричних книг, звітів із них. Автор

достатньо цікаво оцінює недоліки метричних книг. Згідно з його твердженням, вони не могли відображати повну картину статистичного руху населення, адже фіксували тільки здійснену священиком потребу, а не конкретно народження чи смерть. Якщо кількість шлюбів в той час відповідала кількості вінчань через відсутність легалізованого інституту громадянських шлюбів в державі, то народження та смерті фіксувалися далеко не всі. Приміром, могли не записувати дітей, які народилися мертвими, або ж померли ще до обряду хрещення, самовбивць тощо [208].

Праця Н. А. Заозерського [198] теж безпосередньо не стосується церковнопарафіяльного діловодства, але розкриває питання функціонування органів управління та їх законодавчу діяльність в цілому і це допомагає нам краще зрозуміти систему роботи церковних органів управління та їх взаємозв'язок з канцелярськими справами парафій. Автор детально розглядає діяльність консисторій, духовних правлінь та благочиній, через які безпосередньо здійснювався весь потік як вхідної (як правило, закони, постанови, укази тощо), так і вихідної (в основному, звітної) документації церков.

Важливим джерелом при дослідженні діяльності православних інституцій та духовенства у сфері ведення церковнопарафіяльних документів є “Полное собрания законов Российской империи”. ПСЗ випущено трьома зібраннями, в яких вміщено законодавчі акти з 1649 по 1913 рр. Перше налічує 30600 законів у 45 томах (48 книг) і охоплює період з 1649 р. по 1825 р.: від правління Олексія Михайловича Романова до кінця царювання Олександра I. Друге зібрання налічує 61928 актів за період з 12 грудня 1825 р. по 1 березня 1881 р., затверджених Миколою I та Олександром II і складається з 55 томів в 125 книгах. Третє зібрання містить 29980 законодавчих актів періоду з 1 березня 1881 р. до 1913 р. і складається з 33 томів.

ПСЗ складається з текстів самих законів, тематичного та хронологічного покажчиків, книги штатів та тарифів, книги креслень та малюнків. Усі статuti, накази, грамоти, постанови, укази та інші законодавчі акти розміщено в порядку правління російських царів. На початку кожного указу зазначається місяць та число його затвердження. Вгорі на кожній сторінці вказується рік. Кожен закон має свій заголовок, який коротко вказує на зміст документу, а також приналежність до установи: іменний, синодський, сенатський тощо.

Закони розміщені у виданні за хронологічним порядком та валовою нумерацією для зручного пошуку за покажчиком. Але там, де один указ необхідно було розмістити для пояснення чи доповнення іншого, перший писали під номером, а другий друкували в примітках чи в додатках. В одному томі зазвичай об'єднували укази, прийняті в одному й тому ж році.

Закони “Полного собрания законов Российской империи” дають змогу прослідкувати зародження церковного діловодства, зміни його в процесі історичного розвитку та регламентації ведення усіх видів документів тощо.

У середовищі духовенства існувала потреба постійно звертатися до різноманітних законодавчих та нормативних актів, особливо коли йшлося про правильне ведення документації. Укази Святійшого Синоду часто друкувалися накладом, що дорівнював кількості всіх православних парафій Російської імперії з метою довести їх зміст до настоятеля кожного храму. З кінця 50-х років XIX століття духовенство отримало змогу ознайомлюватися із розпорядженнями Синоду через офіційні церковні видання (з 1859 р. – “Духовная беседа”, з 1875 р. – “Церковный Вестник”, а з 1888 р. – “Церковные Ведомости”). Звідси їх передруковували місцеві “Епархиальные ведомости” та інші видання. Але укази накопичувалися протягом тривалого часу і тому поставала потреба в їх систематизації, аналізі та виданні для практичного використання духовенством.

Грунтовна інформація, як стосовно загальних правил, так і місцевих особливостей, міститься в “Епархиальных ведомостях”. Зокрема,

“Волинские епархиальные ведомости” почали видаватися з 1867 р. згідно указу Святійшого Синоду від 16 грудня 1866 р. [247, с. 1–6]. Структурно вони поділяються на офіційну та неофіційну частини. Саме перша містить друковані законодавчі акти як нововидані, так і випущені у попередні роки. Серед них – царські маніфести й укази по духовному відомству, розпорядження Синоду та епархіального керівництва, різноманітні законодавчі акти світської влади, що так чи інакше стосувалися церковних питань. В неофіційній частині вміщувалися матеріали про життя та діяльність духовенства Волинської епархії, публікувалися матеріали з історії православної церкви, краєзнавчі дослідження тощо [47, арк. 6-9]. Для даного дослідження інтерес становить переважно перша - офіційна частина, адже саме в ній друкували законодавчі та нормативні акти з питань ведення документації. Друга ж слугує, головним чином, для відображення історії епархії, що певною мірою також є джерельною базою дослідження.

Питання, що стосувалися різних аспектів церковнопарафіяльного діловодства, в тому ж числі й законодавчі акти, друкувалися і в інших духовних періодичних виданнях, наприклад, в “Руководстве для сельских пастырей” [237], “Церковных Ведомостях” [235] та багатьох інших.

Логічним підсумком інтересу до церковного діловодства в дослідників першого періоду стають енциклопедичні статті. Цікаві узагальнюючі праці такого характеру містяться в “Православной богословской энциклопедии” під редакцією А. П. Лопухіна, що вийшла як додаток до духовного журналу “Странник”. У ній висвітлюються питання історії, ведення, звітування та зберігання усіх основних видів документів, в тому числі – метричних книг [165].

Отже, дореволюційний період представлений переважно працями, які класифікуються як опубліковані джерела. Відсутність наукових досліджень даної проблеми пояснюється пріоритетом завдань – дати практичні рекомендації церковним інституціям і духовенству, а не вивчати їх діяльність у сфері церковнопарафіяльного діловодства.

Із поваленням самодержавства в Російській імперії та приходом до влади більшовиків церква втратила своє колишнє значення. Духовенству заборонили вести документацію, отже відпала й потреба у виданнях, які раніше надавали практичні рекомендації у даному напрямку. Дослідження історії церкви та церковного діловодства зокрема не вважалися актуальними, це стало своєрідним “табу” в науці. Певним винятком із правила було дослідження метричних книг, оскільки вони слугували важливим джерелом з історії статистики, демографії тощо. Навіть радянська історіографія, яка всіляко відкидала твердження корисності будь-чого, що стосувалося церковного життя, не могла заперечити значення метричних книг. До досліджень, які в зазначений період розглядали метрики як джерело з історії статистики, слід віднести праці М. Птухи [216], А. Гозулова [190], Б. Плошка та І. Єлисеєвої [213]. Їх увага зосереджувалася, в основному, навколо проблем хронології та виконання вимог законодавства стосовно подання духовенством статистичних даних та історії церковного обліку населення в цілому. В цей період метрики розглядають і як одне з важливих джерел історії демографії. Цією ж проблематикою займалися Х. Паллі [238], В. Кабузан, С. Брук [187] та Я. Володарський [188].

Однією з найгрунтовніших праць радянського періоду є робота А. Єлпатеєвського [195], де детально розглядається історія документування актів громадянського стану, починаючи з XVIII століття (в основному це метричні книги). Автор ставив за мету з’ясувати: які цілі переслідувало керівництво, встановлюючи порядок документування актів громадянського стану, в якому саме відношенні знаходилася ця функція держави до його станового характеру, яким чином формуляр документів та порядок складання сприяли виконанню їх цільового призначення. Крім того, в праці показано об’єктивний зміст розглянутої документальної системи як носія необхідної суспільству інформації та його значення як історичного джерела, а також розглядаються основні архівознавчі питання, що пов’язані з організацією зберігання цих документів. Автор намагається розкрити питання

історіографії проблеми й справедливо наголошує на незначній кількості досліджень, проведених у даному напрямку. На основі існуючих законодавчих актів він досить вдало висвітлює історичний та джерелознавчий аспект ведення метричних книг і шлюбних обшуків.

Отже, у радянській історіографії кількість праць, присвячених церковному діловодству, збільшується. Проте, основна їх частина охоплює лише окремі види документації, як правило – метричні книги, що визначаються важливим статистичним джерелом.

З проголошенням незалежності України починається якісно новий етап дослідження метричних книг. З'являються праці, які безпосередньо або лише певною мірою стосуються теми нашого дослідження.

Вивченню метричних книг присвячене дисертаційне дослідження С. Гузенкова [182]. Автор значну увагу приділяє особливостям розвитку формулярів цього виду документації, їх функціонуванню та зберіганню, достовірності поданої в них інформації, здійснює їх текстологічний аналіз та досліджує питання застосування метрик в історико-демографічних дослідженнях. У його доробку є й ряд інших праць, які стосуються даної тематики. Зокрема, в одній із них він розглядає метричні книги як джерело соціальної історії Південної України другої половини XIX – початку XX ст. [194], в інших – питання методики обробки метрик [192], використання цифрової інформації масових джерел на їхній же основі [191], а також описує зазначений документ як важливе джерело з історії Південної України [193]. Дослідник І. Лиман також концентрує увагу на регіоні Південної України та розглядає метрики як важливе джерело з церковного устрою XVIII - першої половини XIX ст. [203].

Одним із найбільш ґрунтовних досліджень з цієї ж проблематики є роботи Д. Антонова та І. Антонової [223, 224]. Вони глибоко розкривають питання історіографії, історичного становлення, систематизації, функцій, значення та інформаційного потенціалу, діловодства, розвитку формуляра, термінології, засобів захисту метрик від втрат і фальсифікацій, проблем

фондування та архівної евристики, зберігання та втрат тощо. Їхні праці узагальнюють дослідження попередників з цього питання, законодавчу базу та власний досвід роботи.

Церковні джерела як основу генеалогічних досліджень розглядають Р. Кондратюк та Л. Блашкевич [189]. У довіднику автори вперше здійснюють спробу систематизувати матеріали Державного архіву Житомирської області, які можна використовувати в генеалогічних та біографічних дослідженнях. У переважній більшості такими джерелами були документи, що велися духовенством. Цей огляд джерел складено за матеріалами ряду архівних фондів. Інформацію подано у вигляді систематизованого переліку груп документів або окремих джерел. Матеріали, вміщені в огляді, розташовано за тематичним принципом, у порядку їх значимості для генеалогічних досліджень. У книзі особливу увагу приділено метричним книгам та вміщено короткі анотації про зміст та функціональне призначення цих джерел. Кожен носій інформації містить пошукові дані (номер фонду, опису, справи).

Дослідження О. Спінул та О. Чиркової [219] розкриває діяльність єпархіальних органів управління Київської митрополії, в тому числі й функції, пов'язані з парафіяльним діловодством. Особливістю роботи є те, що автори, на прикладі досліджуваної ними єпархії, показали особливості її реформування за зразком російського єпархіального управління, детально висвітлили процес перетворення церкви на державну установу з жорсткою регламентацією, централізацією та бюрократизацією апарату управління. Це, до речі, було характерним і для Волині. Подібні питання у своїй праці піднімає Г. Надтока [205]. У його монографії висвітлено комплекс проблем, пов'язаних з діяльністю православної церкви в Україні в період з 1900 по 1917 рр. Автор аналізує функціональний стан церковних інститутів, їх вплив на організацію політичного, соціально-економічного й духовного життя в Україні. Хоча в цілому праця не стосується безпосередньо досліджуваних нами питань, але в ній відображено діяльність єпархіальних органів

управління, котрі через значний обсяг канцелярської діяльності з часом перетворилися на “забюрократизовані надцерковні установи”.

Важливим джерелом для вивчення питання перевірки належного зберігання документів є збірник документів Київського центрального архіву давніх актів [151]. Він містить два законодавчі акти, що стосуються питань церковнопарафіяльного діловодства Волині. Один із них – указ російського імператора Миколи I від 19 грудня 1833 року про організацію в Київській, Подільській та Волинській губерніях комісій для перевірки метричних та актових книг, другий – довідка про результати їх діяльності.

Отже, у порівнянні з радянською історіографією сучасний зміст наукової розробки проблеми значно покращився. Проте дослідження вчених розкривають лише окремі аспекти проблеми. Ряд праць мають документознавчий характер. Таким чином, вирішення наукової проблеми діяльності православних інституцій і духовенства Волинської єпархії у сфері церковнопарафіяльного діловодства вимагає використання широкого кола архівних матеріалів та документів.

СИСТЕМА ВЕДЕННЯ МЕТРИЧНИХ КНИГ

Метричні (іменні) книги призначалися для реєстрації народжень, шлюбів, померлих, зміни віросповідання тощо. До середини XVIII ст. такі записи у православній церкві велися у вигляді списків. Вперше графічні форми метричних книг було введено указом Синоду від 20 лютого 1724 р., що передбачав уніфікацію та законодавчу впорядкованість записів. Священики мали вносити до них інформацію, яку розприділяли по колонках наступним чином: “про народжених” – порядковий номер, дата народження, у кого хто народився, дата хрещення та хто хрещені; “про шлюби” – порядковий номер, хто саме повінчаний, дата здійснення цього обряду, хто були свідки; “про померлих” – порядковий номер (рахунок вівся окремо на представників чоловічої та жіночої статей), дата смерті, хто саме помер, вік (вказувався теж окремо за статтю), через яку хворобу помер, хто сповідав, де похований. Назва кожного місяця зазначалася безпосередньо в тексті над основним записом. Вимагалось обов’язково вказувати імена священиків, котрі здійснювали обряд [171, с. 266–267].

Після другого (1793 р.) і третього (1795 р.) поділів Речі Посполитої та входження Волині до складу Російської імперії всі діючі закони та правила почали поширюватися і на цей регіон. Створено Волинську єпархію з відповідними керівними органами – консисторією, духовними правліннями та благочиніями. Метричні книги вимагалось вести згідно вказаної вище форми.

Книги для метричних записів видавалися з духовних правлінь на початку кожного року за підписом так званого “присутствующего”. Оскільки досить часто траплялися випадки зловживань, особливо щодо порядку видачі та зберігання книг, Синод підтвердив свої попередні вказівки, які регулювали ці питання. Крім того, всім консисторіям і духовним правлінням розіслали укази з поміткою “строжайше подтвердить”, щоб вони в майбутньому, кожен по своєму відомству, на початку нового року виготовляли для всіх церков

метричні прошнуровані зошити – по одному на кожну церкву, незалежно від кількості священо- і церковнослужителів у ній. Книги повинні були видаватися з відповідним розграфленням на колонки та обов'язковим підписом одного з “присутствующих”. Священики давали відповідні розписки про їх отримання [76, арк. 91–92 зв.].

По завершенні календарного року метричні книги доставляли в духовні правління, залишаючи один примірник при церкві. Його належало зберігати в ризниці, убезпечуючи від пошкоджень вогнем, вологою тощо [170, с. 13–15].

Діючими правилами вимагалось, щоб треби у парафіян виконували лише їхні священики. Але якщо виникала необхідність невідкладно сповідати хворого чи охрестити немовля при загрозі його життю, а місцевий настоятель з певних причин не міг прибути, жоден священик не мав права відмовитися від виконання цих обов'язків [217, с. 476–478]. За таких обставин він зобов'язаний був давати письмове свідоцтво із зазначенням числа, місяця, номера, за якими зареєстровано дитину в парафіяльному примірнику книги. Цей документ підлягав зберіганню серед церковних актів [147, с. 234].

Всі народження, шлюби та смерті повинні були фіксуватися в метричних книгах, але часто траплялися випадки, коли дворяни вступали в нерівний шлюб зі своїми кріпосними та заперечували проти внесення його в документи, щоб не афішувати цей факт у своїх колах через нарікання родичів, соромлення низького соціального стану своєї дружини та ряду інших причин. В результаті цього вони самі собі створювали значні проблеми з визнанням дійсності шлюбу та законності народження власних дітей. Тому указом Синоду від 28 липня 1805 р. передбачалося в обов'язковому порядку внесення записів про шлюби поміщиків і чиновників з особами нерівного соціального стану до метричних книг на загальних підставах [156, с. 1136–1137].

До початку XIX ст. усі документи велися священиками винятково на бланках, розкреслених власноруч за встановленими зразками. Для полегшення роботи священо- і церковнослужителям Московська синодальна

друкарня у 1803 р. запропонувала свої послуги у виготовленні друкованих пробільних листів. Це робилося ще й з метою отримання коштів для забезпечення людей, які відпрацювали у друкарні значну частину свого життя і за віком не могли на належному рівні виконувати свої обов'язки. Виготовлені зразки пробільних листів для сповідальних та метричних книг подали на розгляд Синоду. Відповідний дозвіл на їх виготовлення було отримано, але за умови, що метричні книги будуть друкуватися за зразками, затвердженими 7 травня 1806 р. Перші замовлення було виконано протягом серпня-вересня 1806 р., але до числа перших користувачів волинське духовенство не увійшло [145, арк. 1–13].

Необхідну кількість примірників було розіслано всім єпархіальним архієреям. Постала проблема з доставкою бланків до єпархій, а особливо у віддалені парафії. Пропонувалися два варіанти їх отримання. Бланки можна було замовити безпосередньо в Московській друкарській конторі з оплатою по 2 копійки за кожен лист. Якщо такий спосіб виявлявся незручним, а в губернських містах діяли власні друкарні, то преосвященні могли домовлятися про друк необхідної кількості листів за надісланими зразками з оплатою за їхніми умовами [173, с. 254]. У Волинській єпархії не поспішали скористатися запропонованими послугами, адже за них потрібно було платити додаткові кошти. Попри це закон вніс значні зміни у церковне діловодство регіону, адже в ньому, через подачу друкованих примірників, місцевому духовенству нагадувалося – як саме правильно мають виглядати метричні книги [77, арк. 67–72]. Вони мали заповнюватися згідно з формами, затвердженими у 1724 році. Але ці нововведення на Волині впроваджувалися досить повільно та мали свої особливості. Аналіз метричних книг кінця XVIII – початку XIX століть показує, що часто їх парафіяльні примірники починалися вестися за уніатськими зразками, а згодом продовжувалися вже за православними. Виявлено кілька книг таких церков: с. Горошки (1771–1803 рр.) [83] та с. Турчинівка (1779–1828 рр.) [90] Житомирського повіту,

містечка Чуднів того ж повіту за 1790–1804 рр. [96], с. Бочаниця Острозького повіту за 1767–1806 рр. [34], с. Горопаї Новоград-Волинського повіту за 1790–1793 рр. [111], 1794–1814 рр. [113] та інші. Їх текстологічний аналіз засвідчує, що в перші роки після приєднання до православ'я метричні книги зазнали, порівняно з уніатським періодом, незначних змін. Вони ділилися на три колонки, в яких писали, відповідно, порядковий номер, дату здійснення певного обряду та сутність його – тобто, хто у кого народився, хто з ким одружився чи помер. В останніх додатково зазначали вік померлих. По закінченні кожного місяця виводилися загальні статистичні дані про кількість народжених за статтю, одружених за кількістю шлюбів та померлих за віком по десятиліттях. Саме за такими формами вимагала вести метрики Волинська консисторія [67, арк. 5 зв.].

Аналіз метричних книг Волинської єпархії дає підстави стверджувати, що з 1804 р. відбулися деякі зміни у формі й змісті метрик. Зокрема, у першій частині “про народжених” духовенство стало вести окрему нумерацію за статтями, а також дат хрещення і народження, теж окремо хлопчиків та дівчаток. У частині “про шлюби” в окремій колонці зазначали вік наречених, у записах про смерті – постатеву нумерацію та вік. Такі зміни фіксуються як у консисторських, так і в церковних примірниках книг. Прикладом можуть слугувати метрики парафій Володимирського [5, 6], Кременецького [10], Луцького [14], Острозького [25, 26], Овруцького [15–20], Старокостянтинівського [35, 36] та інших повітів.

Із 1808 р. духовенство Волинської єпархії почало заповнювати метричні книги за єдиними російськими зразками, затвердженими в 1806 р. Про це свідчить аналіз ряду метричних книг, приміром, Житомирського [9], Старокостянтинівського [37], Володимирського [7, 8], Овруцького [21], Луцького [15, 16], Кременецького [11, 12], Острозького [27] та інших повітів.

Належному веденню та зберіганню метричних книг приділялася значна увага. Про це свідчать укази Синоду від 16 травня 1802 р. [170, с. 13–15], 22 лютого 1812 р. [174, с. 197], 15 травня 1824 р. [152, с. 319], 18 грудня 1837 р.

[217, с. 479], 31 травня 1862 р. [217, с. 479] та ряд інших. Проте, кожного разу фіксувався ряд недоліків, через що один за одним виходили законодавчі акти, які наголошували на дотриманні порядку при веденні метрик.

Будь-який парафіянин, стосовно якого здійснювався обряд, або члени його родини мали право ознайомитися із записом, а в разі виявлення помилки – просити про її виправлення. Правильність свідчень фіксували в особливій графі. Священо- і церковнослужителі, з метою недопущення помилок, після здійснення обряду мали відразу ж запрошувати присутніх перевірити правильність запису й засвідчити про те на самих метриках. В більшості випадків це правило не діяло, адже переважна частина населення, особливо в сільській місцевості, була неписьменною і тому не мала змоги прочитати написане. Парафіяни могли отримувати від причту виписки з метричних книг – “свидетельства сии должны быть ни иное что, как выпись слово в слово известной статьи метрической книги без всякой перемены и упущения”. Підписувалися вони усіма членами причту і затверджувалися печаткою. Такі свідчення не мали юридичної сили – на відміну від консисторських [217, с. 480].

Всі записи до метричних книг повинні були вноситися парафіяльними священиками, причому не зі слів рідних, а відразу після здійснення таїнства. Оскільки книги не дозволялося виносити з церкви, то кожен запис (за винятком шлюбів) робився спочатку в особливій чорновій книжці й після того вже переписувався в чистову книгу. Та попри всі заходи, які вживалися для запобігання пропускам у метричних книгах, вони все ж були непоодиноким явищем в діяльності духовенства Волинської єпархії. При цьому такі порушення траплялися не лише у віддалених сільських парафіях, а й у міських. Так, у січні 1887 р. причт Ковельської Соборної церкви скаржився благочинному четвертого округу на священика того ж храму Юлія Гапановича, який приховав факт пропущення запису, а на “отзыв...о неотложном доставлении сведений о сем крещении для записи в метрическую книгу...не дал доселе никакого ответа” [53, арк. 122].

Синод указом від 23 грудня 1889 р. дав розпорядження, щоб єпархіальне керівництво звернуло увагу на правильність ведення метрик. Преосвященний Модест наклав на цей указ свою резолюцію від 25 січня 1890 р. і наказав донести до відома духовенства Волинської єпархії, що записи про новонароджених слід робити відразу після хрещення та в присутності усіх наявних членів причту [253, с. 91–93].

Будь-які виправлення в метричних книгах заборонялися. Якщо священник щось невірно записував, то в такому разі він мав поставити на початку і в кінці непотрібної інформації риски та записати все необхідне правильно.

В першу частину метричних книг священники вносили також приєднаних до православної віри. В графах під рубрикою “рождение и крещение” писалося “присоединение”. Нижче зазначали дату приєднання та нове ім'я людини. В наступній графі, де зазвичай містилася інформація про батьків, вказували походження та соціальний стан людини, попереднє ім'я (його могли не змінювати, якщо воно відповідало православним святцям). У графі “о восприемниках” записували – хто був при миропомазанні, а далі – хто здійснював приєднання. Під усім записом ставили свої підписи члени причту [206, с. 467].

Обов'язково духовенство повинно було записувати мертвонароджених дітей. Кожен такий випадок вносили без номера – і до народжених і до померлих – із зазначенням статі [220, с. 2].

Якщо в білових метриках не вистачало друкованих бланків, то вкладали звичайний розграфлений папір, засвідчений благочинним. У разі розірвання шнура чи поломки печатки таку книгу доставляли в консисторію для виправлення недоліків.

Згідно указу Синоду від 28 лютого 1831 р. священники мали вести метричні книги за новими зразками: було уточнено назви окремих граф, у записах про народжених введено окрему нумерацію за статями, зазначення імені та по-батькові матері народженого, дату події почали записувати

прописом [78, арк. 133]. По Волинській єпархії розіслали 1560 примірників таких указів з новими формами [74, арк. 1–2 зв.]. Впровадження цього закону відбувалося досить швидко. Аналіз ряду метричних книг засвідчує, що протягом травня-вересня цього ж року переважна більшість парафій Волинської єпархії перейшли на ведення метрик за новими зразками, хоча були й такі, котрі ще певний час працювали без змін. Як приклад, розглянемо метричні книги церков Острозького повіту. В Покровській церкві містечка Ляховець записи згідно з новими формами почали вести з липня 1831 р., в церкві Різдва Богородиці с. Ляхови – з червня. Переважна більшість парафій цього повіту почали це робити приблизно в однаковий час, хоча, приміром, священник Покровської церкви села Мирутин продовжував вести їх за старими зразками [29, арк. 98–112]. Аналіз метричних книг по зазначеному повіту за наступний, 1839 рік дає підстави стверджувати, що все духовенство чітко засвоїло новий закон та застосовувало його на практиці [30]. В інших повітах термін впровадження нових зразків був приблизно таким же. Так само в липні–серпні почали вести книги й у Житомирському повіті, приміром у Хрестовоздвиженській церкві містечка Червоне [108], Михайлівській церкві с. Турчинівка [91]; Новоград-Волинському повіті – Василівській церкві с. Гижівці [116] та інших. Наведені приклади ілюструють загальну ситуацію, що склалася по всій єпархії і дають змогу зробити висновок, що впровадження нових форм метричних книг в 1831 р. відбулося досить швидко – що свідчить про належну організацію цього процесу місцевими єпархіальними органами влади.

Згідно указу Синоду від 7 лютого 1838 р. духовенству знову потрібно було вести метричні книги згідно нових зразків [155, с. 21–23]. У результаті цих змін з'явилися графи засвідчення подій церковнослужителями та свідками (для народжених) і поручителів (при здійсненні шлюбів). Третя частина “про смерть” доповнювалася зазначенням імені священника, який здійснював обряд поховання [79, арк. 79–86]. Надіслані у Волинську єпархію 1161 примірник нових зразків і стільки ж копій синодського указу, що

містили додаткові правила для регулювання правильного ведення зазначених книг, розіслали за кількістю церков в усі підвідомчі консисторії, духовні правління та благочинія. На останніх покладалося завдання “внушити строго за підписками причтам, неуклонно вести метрические книги по вновь изданной форме” [70, арк. 1–6 зв.].

Впровадження нових зразків метрик у Волинській єпархії відбувалося дещо повільніше, ніж попередніх. Аналіз ряду метричних книг різних повітів за 1838 рік свідчить про те, що переважна більшість церков продовжували користуватися старими зразками й лише поодинокі з них – новими. Як приклад, розглянемо метричну книгу Острозького повіту за 1838 рік. Лише деякі священики почали з липня-серпня цього ж року впроваджувати нововведення, зокрема, у Свято-Михайлівській церкві містечка Аннопіль, Свято-Михайлівській церкві села Більчина [31, арк. 11–32]. Хоча вже в наступному році всі церкви зазначеного повіту користувалися новими формами [32]. І в уже згаданих церквах населених пунктів Червоне [108], Турчинівка [31] Житомирського повіту та Гижівці [116] Новоград-Волинського повітів спостерігається та сама тенденція. Розглянуті парафії слугують прикладом, який доводить той факт, що в переважній більшості церков Волинської єпархії нові зразки метричних книг запроваджено, в основному, в 1839 році.

Дотримання ведення метрик згідно із зазначеними формами стало досить важливою справою, адже вони слугували основним реєстром населення. На їх основі складали призовні списки, де обов’язково писали ім’я, дату народження, прізвище, ім’я та по-батькові батька (для незаконнонароджених – матері), соціальний стан, місце народження призовника. Тому дотриманню форм метричних книг приділялася особлива увага – про що і свідчить указ від 20 вересня 1878 р. [217, с. 481–482].

З метою запобігання двоєженству згідно з указом Синоду від 4 червня 1842 р. на паспортах та інших видах на тимчасове чи постійне проживання у

разі одруження священник робив відмітку із зазначенням – ким, коли і в якій церкві здійснювалося вінчання [217, с. 484].

Виготовлення пробільних листів для церковних документів було досить прибутковою справою для друкарень, тому Синод не міг допустити, щоб значна частина коштів осідала у приватних установах. Згідно із затвердженою 24 січня 1822 р. пропозицією Державної ради та з постановами Синоду від 6 червня 1847 р., 3 лютого 1852 р., 11 травня 1865 р., 1/30 квітня 1869 р., 17 травня 1875 р., 15 березня/4 квітня 1877 р. і 15/26 січня 1892 р., Московській синодальній друкарні надавалося виняткове право друкувати та продавати пробільні листи для метричних, сповідальних, прибутково-видаткових та інших книг. З метою запобігання підробкам було введено використання водяних знаків [144, арк. 72]. Незважаючи на це, деякі причти частину документів, або їх другі примірники, які мали залишатися на зберіганні у самій церкві, вели на бланках з приватних друкарень чи виготовлених власноруч. Беручи це до уваги, постановою від 9/20 жовтня 1892 р. Синод підтвердив, що пробільні листи має право виготовляти лише Московська синодальна друкарня [215, с. 1–2].

Оплачувати бланки повинні були самі церкви, відправляючи необхідну суму в консисторію. Вона, в свою чергу, безпосередньо розраховувалася з друкарнею і отримувала готову продукцію, яку сама або через духовні правління роздавала по парафіях: “...беловые метрические, обыскные и другие церковные книги выдавать из Консисторий и Духовных Правлений за шнуром и печатью Консистории или Правления, и за подписью в конце книги одного из присутствующих с объяснением числа листов в книге” [164, с. 311]. Друковані бланки у Волинській єпархії не поспішали впроваджувати через додаткові витрати. Якщо зважати на той факт, що Московська синодальна друкарня розпочала їх виготовлення ще в 1806 р., то в досліджуваному регіоні вони з’являються лише в середині 60-х років XIX ст. Їх впровадження тривало до початку 70-х років. Одним з перших почало в

1864 р. користуватися нововведеннями духовенство Новоград-Волинського [22], Острозького [33], Кременецького [13] та інших повітів.

Досить гостро стояло питання стосовно оплати церквами друкарських послуг. Значна частина консисторій виписувала пробільні листи в борг, виплачуючи його в міру доставки грошей із церков. Іноді це відбувалося протягом кількох років. Тому указом від 7 березня 1871 р. єпархіальним преосвященним доручено дати розпорядження про те, щоб усі борги було виплачено найближчим часом та щоб у майбутньому гроші надсилали разом із замовленнями. Постановою Синоду від 19 березня 1874 р. підтверджувалося, що духовні консисторії при виписуванні з Московської синодальної типографії пробільних листів для церковної документації зобов'язувалися відсилати всю суму грошей разом із замовленням [144, арк. 1–4 зв.].

Згідно з указом Синоду від 17 травня 1875 р., на бланках для метричних листів і інших церковних документів водяні знаки у вигляді лева і однорога замінено гербом двоголового орла з написом під ним “московской синодальной типографии”. З метою запобігання контрафакції затвержено заголовки, надруковані церковнослов'янським (ординарно-біблійним) шрифтом [312, с. 498]. Консисторії дозволено виписувати нові бланки лише тоді, коли вона повністю використала примірники старого зразка [217, арк. 142]. Через 2–3 роки після нововведення вся документація у Волинській єпархії велася вже на нових бланках.

Метричні книги слугували важливим інформаційним джерелом в усі часи їх існування. Попри намагання Синоду та єпархіального керівництва контролювати цей процес, все одно траплялися випадки пропусків, помилок та інших недоліків у записах. Приміром, у 1876 р. консисторія розглядала справу священика містечка Лишнівка Луцького повіту Тимофія Скоробацького. В метричних книгах він, зокрема, не вказував ні звання батьків, ні місця народження немовлят, ні з яких населених пунктів походять наречені тощо. Записи вів так, що коли при перевірці місцевий благочинний

Климентій Ярмолевич просив його прочитати прізвища та імена деяких парафіян, то священник звертався по допомогу до старости, адже сам розшифрувати своїх записів не міг [54, арк. 1–2]. У тому ж році місцевий священник Овлочинської парафії при хрещенні сина селянина Василя Литвинова замість імені Павло записав Петро. Звичайно ж, після розгляду справи консисторія наказала зробити відповідне виправлення і поставити до відома архіваріуса, оскільки питання про це порушили лише в наступному році після народження і сама книга вже була здана в архів [48, арк. 1–2]. У парафіяльному примірнику метрики за 1861 р. Покровської церкви села Підзамче Кременецького повіту відсутні записи про народжених в період з 1 серпня по 1 січня наступного року [58, арк. 1–3]. Ці приклади ілюструють неухважність та формальне ставлення певної частини Волинського духовенства до ведення документації, адже вони – далеко не поодинокі. Тому, зважаючи на ситуацію, Синод знову видав указ від 23 грудня 1889 р., в якому наголошувалося на тому, щоб духовенство намагалося уникати помилок, адже кожна з них призводила до різних ускладнень та незручностей у діловодстві [81, арк. 3]. Постійні нагадування про відповідальне ставлення до такого інформаційно важливого джерела як метричні книги не забезпечували повного викорінення зловживань та неточностей. У зв'язку з цим укази, що вимагали належного ведення метрик, виходили досить часто. Так, у 1903 р. Синод знову нагадував духовенству про важливість цього виду документації та просив звернути на неї особливу увагу [246, с. 587–591].

Зміна державного устрою в 1917 р. різко змінила долю всього церковнопарафіяльного діловодства, в тому числі й метрик. Згідно з декретом ЦВК і РНК від 18 грудня 1917 р. “О гражданском браке, о детях и о ведении книг актов гражданского состояния”, ведення станових актів перейшло до держави. Реєстраційні книги для подальшого зберігання пересилалися у міські, повітові та земські управи [158, с. 163]. У Волинській єпархії ця справа мала дещо розтягнутий у часі характер. У своєму рапорті від 3 січня 1921 р. завідувачий архівом Волинської духовної консисторії

Кузьма Ящинський вказував на те, що, зокрема, всі парафії міста Житомира здали метричні книги та підтвердив, що їх нікому не повертав. Затягували зі здачею цієї документації лише Покровська церква, Богоявленський монастир, а також Тюремна церква та сирітський дім. Їм надіслали нагадування про здачу метрик та про те, що необхідно припинити реєстрацію справ громадянського стану, адже “единственно законной регистрацией является регистрация в Подзагсе” [120, арк. 9–10]. Згідно з циркулярами Центрозагсу від 10 травня 1921 р. та Волгубподзагсу від 15 червня і 23 червня 1921 р., заборонялося здійснювати релігійні обряди хрещення, вінчання та поховання до реєстрації їх в Подзагсі – “как религиозный обряд ни для кого необязательный, неимеющий никакой юридической силы” [120, арк. 5]. Отже, релігійні обряди священники на той час могли ще здійснювати, але офіційно реєструвати їх не мали права, адже вони вважалися недійсними. Переважна більшість волинського духовенства в цьому ж році припинила їх ведення. Проте в окремих церквах Радомишльського [40, 42], Коростенського [41, 43, 45, 26], Сквирського [44] та Житомирського [38, 39] повітів метрики велися до 1922 року.

Таким чином, незважаючи на те, що Синод спрямовував значні зусилля на уніфікацію ведення метричних книг, у Волинській єпархії воно мало ряд особливостей. Найбільші “відхилення” від стандарту відзначалися на початку XIX ст. Тоді серед місцевого духовенства ще зберігалися стійкі звички та традиції часів унії. Лише з другої чверті століття, після зміни поколінь та активізації діяльності Синоду, церковне діловодство Волині поступово наближалось до загальноросійського зразка.

ПОРЯДОК ЗВІТНОСТІ ТА ЗДАЧІ

Окрім здійснення основних духовних треб, до обов'язків парафіяльного духовенства входило також ведення поточної документації та звітність. Папери необхідно було подавати до консисторії у чітко встановлений термін через благочинних та духовні правління, або безпосередньо самими настоятелями парафій. Останній спосіб був найбільш прийнятним, особливо у тих випадках, коли парафія знаходилася на незначній відстані від консисторії.

Значну частину документації настоятелі мали доставляти місцевому благочинному наприкінці року, або на початку наступного. Зокрема метричні книги подавалися в термін з 1 по 7 січня.

Здачі метричних книг надавалося особливого значення – як одному з найважливіших джерел реєстрації та обліку населення. Вони подавалися у біловому та копійному примірниках. Перед цим мали пройти ретельну звірку на відповідність один одному. Особлива увага при прийомці зверталася на підписи усіх членів причту під статтями, правильність нумерації записів чоловічої і жіночої статей та їх підрахунки за місяцями, наявність усієї необхідної інформації (імена народжених, хрещені, свідки, дати, вік при шлюбі та смерті тощо), засвідчення виправлень, записи мертвонароджених, наявність документів, які видавалися поліцейськими чинами для поховання за християнськими традиціями передчасно або неприроднопомерлих. У кінці книги про померлих в обох примірниках при здачі підшивали загальну відомість – екстракт, який також підписувався усім наявним причтом. У ньому фіксувалася зведена статистична інформація про природний рух населення в парафії протягом року. Особливо деталізувалася статистика смертей за віковою та статевою ознаками. Крім того, надавалася увага причинам смертності – епідемічні хвороби, самогубства, нещасні випадки тощо. Таким чином, зібрані та належним чином систематизовані екстракти

служували одним із головних, надзвичайно важливих джерел демографічної статистики.

Метричні книги надсилалися благочинними, разом з переліковими відомостями, при відповідних рапортах. Останні підшивалися в окремі справи.

Загальна відомість по округу складалася з п'яти основних блоків: назва парафії, графи про кількість народжених, одружених та померлих, які, в свою чергу, ділилися на підпункти – кількість за статями та загальне. В окремій графі необхідно було зазначати вік померлих по п'ятирічках. Крім основних позицій, благочинні вносили сюди додаткову інформацію про особливі випадки, як то про народження позашлюбних дітей, близнюків тощо, смерті від нещасних випадків чи вбивств, змішані шлюби та інше. Деякі священники подавали не лише цифри, а й писали – у якій книзі та під яким номером внесені відповідні події. Як приклад, можна навести звіт, що склав у 1887 р. благочинний першого округу Володимир Квасницький [53, арк. 84–84 зв.].

Аналіз згаданих вище справ свідчить, що деякі благочинні припускалися відхилень від встановлених правил. Для заповнення відомостей існували спеціальні бланки, надруковані у синодальній друкарні. У багатьох же округах вони заповнювалися від руки, або на загальних бланках, призначених для єпархіальних звітів. Їх відсутність чи нестачу можна виправдати у віддалених округах, але подібна ситуація спостерігається й серед міських округів. Приміром, у 1887 р. написані таким чином документи здали Рівненський протоієрей Андрій Корнаковський [53, арк. 7–7 зв.] та Дубенський Іоанн Конашинський [53, арк. 48–49].

Суттєвим порушенням норм було й те, що благочинні подавали відомості лише із загальними цифрами по округу, без розподілення їх по парафіях. Прикладом може слугувати звіт благочинного п'ятого округу Острозького повіту Ієрофея Храневича за той же 1887 р. [53, арк. 43–44].

Книги для метричних записів видавалися з духовних правлінь на початку кожного року за підписом “присутствующего”. По його завершенні за підписами усіх священо- та церковнослужителів, їх через ті ж духовні правління, представляли в консисторії, зазначаючи в кінці самих книг про те, що списки з них залишені при церквах для зберігання в ризницях. В разі відсутності підпису одного з членів причту вказувалася причина цього.

Духовні правління, отримуючи таким чином метричні книги від усіх парафій свого відомства, переконавшись, що там залишилися списки з них, повинні були засвідчити належне ведення оригіналів метричних книг. Після цього їх усі переплітали, в основному в самих правліннях. Де такої можливості не було, метрики пронумеровували, зв'язували й за генеральним підписом одного з членів присутствія відсилали, з особливими реєстрами чи описами, до консисторії. Після збору книг з усієї єпархії (якщо деякі з них виявлялися непереплетеними, то виконували цю роботу на місці). Їх зберігали окремо за кожен рік з розділенням по містах та повітах у спеціально облаштованих архівах. Про цілісність та зберігання їх єпархіальні архієреї щороку рапортували до Синоду.

Завершальною ланкою у системі церковної звітності був Святійший Синод, куди спрямовувалися інформаційні потоки з усіх єпархій Російської імперії. Згідно з указом Синоду від 29 березня 1794 р. відомості про народжених, одружених та померлих мали доставляти по закінченні кожного року не пізніше січня–лютого. Указ було видано в зв'язку з тим, що за 1793 р. така інформація надійшла лише з дев'яти губерній. В ньому зокрема, наказувалося тримати в консисторіях чи духовних правліннях консисторських секретарів під охороною з метою прискорення роботи і вчасного її виконання надалі [169, с. 504]. Проте ці “драконівські” заходи не дуже допомагали у вирішенні питання, адже і в наступні роки спостерігалось невчасне виконання таких робіт.

Подібні проблеми виникали переважно не з вини консисторських службовців, а через те, що система церковного діловодства, зокрема

звітності, російського зразка в новоствореній Волинській єпархії перебувала лише на етапі становлення і впроваджувалася з великими труднощами. Не звиклі до такої бюрократично-чиновницької роботи, вчорашні уніатські священики не поспішали по-новому вести та вчасно подавати звітну документацію. Дуже важливо було, щоб відомості надійшли від кожної церкви, адже відсутність хоча б одного такого документа призводила до зупинки в складанні генерального екстракту, який готували для подачі в Синод, або ж викривлення вміщеної у ньому інформації. Житомирська консисторія, під загрозою суворих покарань, вимагала вчасної доставки необхідних відомостей. За недотримання термінів на священиків накладався штраф у розмірі 10 рублів. У Волинській єпархії система правильного складання та подання екстрактів налагоджувалася дуже повільно, незважаючи на всю важливість справи та постійні нагадування з боку Синоду. Досить часто справа гальмувалася через недотримання правил складання та здачі таких звітів, хоча з ними ознайолювали через духовні правління та благочинних усіх священиків. Останні навіть давали підписки про правильність складання та вчасну їх подачу. При цьому часто й саме керівництво не відзначалося обов'язковістю. Так, ордером від 25 лютого 1796 р. із Житомирської духовної консисторії благочинному 2-ї частини Житомирського повіту Євстафію Яновицькому, через непідписання двох відомостей з метричних книг, одного екстракту та відсутність екстракту по благочинію, пропонувалося негайно виправити недоліки у виконанні своїх обов'язків. Через 9 днів подібний ордер був складений та надісланий і чуднівському благочинному Михайлу Луневичу, який подав лише генеральний екстракт, забувши про те, що необхідно подавати також і один примірник самих метричних книг. Подібні недоліки були непоодинокими, більше того – досить характерними для Волинської єпархії [67, арк. 1–26].

У зв'язку з цим, через невчасність подання метричних книг та звітів із них за 1795 рік, на значний час затрималася подача в Синод генерального екстракту по єпархії. Зважаючи на цю обставину, Житомирська духовна

консисторія указом від 27 жовтня 1796 р. вказувала на обов'язковість вчасного виконання зазначеної роботи. Також приділялася значна увага необхідності зібрання таких відомостей з новоприєднаних Луцького, Ковельського та Володимирського повітів [62, арк. 3–3 зв.]. Приписом від 24 вересня 1797 р. консисторія знову зобов'язала духовенство Волинської єпархії вчасно складати екстракти та доставляти їх разом із метричними книгами. Окрім того, нагадувалося, що “де при первом от мирской команды востребовании из таковых ведомостей экстрактов, и оные в первых де числах Генваря, имея в готовности каждый священник за свой приход, куда востребовано будет подавал” [63, арк. 1–1зв.].

З часом кількість адрес обов'язкової розсилки звітності зростала. Зокрема, згідно з указом Сенату від 25 серпня 1802 р., одночасно з подачею відомостей про народження, шлюби та смерті, такі ж документи священники доставляли міській та сільській поліції. По завершенні року їх звіряли з консисторськими примірниками [161, с. 230–231]. Це було пов'язано з виявленням значної кількості порушень у реєстрації законності шлюбів і народжених у них дітей та необхідністю мати точні дані про демографічну ситуацію в державі.

Значного клопоту волинському духовенству додавали документи, які необхідно було подавати для військових призовів. Ще 4 грудня 1801 р. Синод видав та надіслав у місцеву консисторію указ про те, щоб усі духовні правління за необхідності надавали потрібну інформацію. В переважній більшості це мали бути списки, складені на основі метричних книг, які подавали не систематично, а лише за вимогою [69, арк. 1–1 зв.]. Згідно з рекрутським статутом, затвердженим 28 червня 1831 р., вік осіб, представлених до служби, визначали за записами в ревізьких сказках. У випадку, коли з певних причин виникали сумніви в достовірності таких записів, з духовних правлінь чи консисторії рекрутські військові присутствія вимагали довідки з метричних книг [148, с. 529].

Починаючи з 1840 р., священники щороку представляли метричні книги для перевірки так званих рекрутських списків. За першої ж вимоги вони надавали їх для добору інформації про народження та хрещення юнаків двадцятирічного віку. Цим видом роботи займалися волосні начальники з писарями, але тільки в присутності члена причту. Це здійснювали тільки в церкві на основі тих примірників, що зберігалися в ризницях.

Введення у 1874 році загальної військової повинності до певним чином вплинуло й на характер церковного діловодства. Метричні виписи стали основним джерелом призовних списків, складання яких увійшло до кола обов'язків парафіяльного духовенства [183, с. 141].

Цього ж року приписом від 8 березня 1874 р. консисторія повідомляла про необхідність своєчасного складання духовенством метричних виписів для набору до виконання військової повинності. Посилаючись на необхідність складання таких списків на основі статуту про військову повинність, міністерство внутрішніх справ просило духовенство про якнайшвидше виконання цієї роботи для здійснення осіннього військового призову. Їх вимагали вести за спеціальними формами та подавати систематично раз на рік. Вони мали містити в собі таку інформацію: номер за метричною книгою, місяць і день народження, ім'я новонародженого, звання, ім'я та по-батькові батька, а у позашлюбних (незаконнонароджених) – матері. Священники зобов'язані були слідкувати за змінами в персональному складі списків, тобто фіксувати причину та дату вибуття особи, зокрема смерть. Як документ суворої звітності призовні списки обов'язково містили дату їх складання та засвідчувалися підписами священників [250, с. 195–197]. Їх доставляли у військові присутствія – для дворян, міські управи – для городян, волосні управи – для сільського населення. Термін подання списків – до 15 січня, а з 1900 р. – до 1 січня [244, с. 711].

Священників зобов'язували доставляти метричні виписи лише на осіб призовного віку, тобто таких, яким станом на 1 січня поточного року виповнювалося 20 років [186, с. 109]. Часто в метричних книгах зустрічалося

таке, що діти, які народилися наприкінці грудня, були охрещені в січні наступного року і тоді ж, відповідно, записані до метрик, а згодом внесені до призовних списків не під справжнім роком народження. Подібні розбіжності часто виникали з прямої вини духовенства. Для вчасного складання статистичних таблиць про кількість народжених, одружених та померлих деякі з них закінчували ведення метричних книг раніше необхідного терміну. Тому всіх народжених в кінці грудня свідомо записували на початку січня наступного року. Неврахування такого факту часто призводило до непорозумінь, які виникали в результаті невчасного внесення чоловіків призовного віку до списків. У липні 1877 р. Житомирська духовна консисторія розглядала подібну справу – про несвоєчасне повідомлення причтом Шпиколосо-Колосовської парафії Горинському волосному правлінню Кременецького повіту метричного випису про народження Михайла Коминярьського. Він був народжений у селі Колосовому 21 грудня 1855 р., але записаний наступного, 1856 року. В результаті розгляду справи Волинське губернське з військової повинності присутствіє висловило прохання, щоб консисторія вжила заходи щодо ліквідації в подальшому подібних непорозумінь. Тому священникам Волинської єпархії від духовної консисторії відразу ж надійшов припис про те, щоб факти народження та хрещення немовлят вносили вчасно, не відкладаючи подібні справи на початок наступного року [242, с. 656–657].

Ще однією проблемою зі складанням призовних списків було внесення до них осіб, котрі померли. Так, у відношенні Волинського губернатора від 3 квітня 1886 р. зазначено, що “согласно установленной формы в метрических выписях священники обязаны делать отметки о том, кто из молодых людей, подлежащих по времени рождения призыву, умер”. Разом з тим священник с. Бовсуни Овруцького повіту у надісланих 18 лютого 1885 р. метричних виписах про народжених у 1864 р. міщан Григорія та Віктора Невмержицьких не зробив таких відміток. У результаті цього братів Невмержицьких помилково внесли до призовних списків 1885 р. Священнику

Бовсунівської парафії Михайлу Литвиновичу консисторія винесла письмове зауваження з тим, “чтобы он на будущее время не допускал ошибок в сообщаемых им местному волостному правлению ведомостях о молодых людях, подлежащих призыву для отбытия воинской повинности...” [59, арк. 16–17].

Зважаючи на важливість метричних книг як основного джерела реєстрації актів цивільного стану, увага до їх ведення з другої половини ХІХ століття ще більше посилилася. На ім'я Міністра внутрішніх справ надходили скарги, що в даних виписках часто зовсім не зазначають соціальний стан, звання батьків та місце народження. У зв'язку з цим Синод видав черговий припис від 20 вересня – 6 жовтня 1878 р., у якому нагадував про належне ведення метрик.

Попри постійні нагадування, частина священиків продовжувала неправильно складати та невчасно доставляти відомості для складання призовних списків. У своєму відношенні від 10 жовтня 1900 р. Острозьке повітове з військової повинності присутствіє повідомляло консисторію саме про такі порушення. Внаслідок цього єпархіальне керівництво знову наголосило духовенству Волинської єпархії, “чтобы метрические выписки о лицах призывного возраста были составляемы с полной точностью и доставляемы куда следует неукоснительно к указанному сроку под упасением за неисполнение сего законной ответственности” [244, с. 711].

Важливий аспект звітної діяльності духовенства пов'язаний з медичною статистикою. На вимогу Державної медичної колегії Синод видав указ від 4 січня 1798 р., яким зобов'язав духовенство на початку кожного року доставляти в лікарняні управи помісячні відомості про кількість народжених, шлюбів та померлих із зазначенням віку та причини смерті за статями [68, арк. 1–1 зв.]. Щомісячна додаткова робота місцевому духовенству прийшлася не до вподоби, тому Волинська лікарняна управа нагадувала консисторії, що через невиконання священиками їхніх обов'язків вона не може скласти за 1798 р. генеральний екстракт по губернії [66, арк. 7].

Складання таких документів входило в коло обов'язків парафіяльного причту. Після цього благочинні мали їздити щомісяця по церквах і збирати потрібну інформацію. Щоб якось виправдати ситуацію з невиконанням зобов'язань, Волинська духовна консисторія вказувала на те, що цей вид роботи потребує багато часу, а в благочинних є ще чимало інших обов'язків: "...но как консистории дошло, что в собрании тех ведомостей ежемесячно благочиние почти бесперестанно несут крайние беспокойствия и в отправлении других дел и настоящей должности, по собственным их приходам чинятся упущения" [68, арк. 2–2 зв.]. У зв'язку зі значними незручностями, пов'язаними зі складанням таких звітів, консисторія висловила прохання, щоб такі документи доставляти раз на рік в січні місяці, але складені за кожен місяць окремо.

У 1874 р. Волинська духовна консисторія зробила припис парафіяльним священикам про обов'язкове складання та доставку місцевому медичному персоналу й волосним правлінням так званих щомісячних "оспопрививательных" списків народжених немовлят [234, с. 40–41]. Духовенство не надто раділо додатковому навантаженню, а тому й не поспішало його виконувати, незважаючи навіть на постійні нагадування про це. А вони надходили одне за одним. Так, майже відразу після запровадження таких звітів, консисторія розглядала повідомлення Волинського губернського правління від 4 червня 1874 р. про скаргу одного з сільських лікарів Рівненського повіту, який просив закликати священиків до вчасного виконання цієї роботи. В цій же справі наголошувалося про те, що подібні скарги є непоодинокими [241, с. 413]. Стан справ з цього питання був приблизно однаковим майже в усіх повітах Волинської єпархії: "...многие из священников сельских приходов здешней губернии или вовсе не сообщают Волосным правлениям сведений о родившихся, или доставляют, но весьма несвоевременно...". В результаті цього слідували постійні нагадування духовенству про необхідність виправлення ситуації. Про це навіть друкувалися замітки в Волинських єпархіальних відомостях – в надії на те,

що їх читатимуть священники та братимуть інформацію до уваги. Приміром, у 1876 р. Заславський повітовий вісповий комітет просив нагадати про щомісячне складання вищезазначеного виду документації духовенству Тележенецької парафії; в цьому ж році подібні підтвердження отримали й священники Новоград-Волинського повіту [239, с. 660].

На початку 90-х років XIX ст. роботи духовенству Волинської єпархії у зазначеному напрямку додалося. Все розпочалося з того, що з 1887 р. місцева поліція та лікарі повинні були доставляти губернським лікарським управам відомості про померлих від інфекційних хвороб з метою запобігання їх поширенню. Дворічний експеримент показав, що ця робота не могла виконуватися у повному обсязі через несвоєчасність подання населенням інформації, або її приховування. За результативним прикладом збирання такої інформації через місцеве духовенство в Костромській губернії, приписом Синоду від 21-28 червня 1889 р. консисторії наказано впровадити таку діяльність у своїх парафіях [81, арк. 47–48]. Не обминула додаткова звітна робота волинське духовенство. Протягом перших десяти днів кожного місяця воно мали вносити цифрові дані на основі третьої частини метричних книг “Про померлих” у спеціальні картки за попередній місяць. Священники не дуже поспішали виконувати цей припис, особливо коли смертні випадки в їхній парафії із зазначеної вище причини не фіксувалися. Тому Волинська духовна консисторія, розглянувши відношення Волинського лікарського губернського правління від 23 липня 1891 р., постановила підтвердити духовенству всієї єпархії указ консисторії від 30 квітня 1891 р. про те, щоб реєстраційні картки надавалися поліції навіть у тих випадках, коли за звітний місяць не було смертних випадків від інфекційних хвороб. Та навіть і після цього ситуація не покращилася. 7 вересня 1891 р. дубенський повітовий справник рапортував волинському губернатору про незадовільний стан справ у цьому напрямку. Останній, в свою чергу, звернувся до єпископа Волинського та Житомирського Модеста, щоб той навів порядок у своїй єпархії. Результатом цього стало видання припису від 24 вересня 1891 р., за

яким благочинним необхідно було здійснювати контроль за тим, щоб духовенство складало і вчасно доставляло необхідні звіти [230, с. 631–632]. Процес вирішення даної проблеми яскраво ілюструє всі бюрократичні перипетії в законодавстві. Перш, ніж розпорядження потрапляло до виконання парафіяльним священиком, воно проходило багато установ, кожна з яких переадресувала вирішення питань від інстанції до інстанції.

Отже, складання та подання звітних відомостей на основі метричних книг становило одну з провідних функцій в діяльності духовенства. Цей процес чітко контролювався єпархіальними органами влади, адже саме зазначена документація слугувала основою для створення генеральних екстрактів, що надходили безпосередньо до Синоду. Запровадження духовним відомством системності у веденні документації, в тому числі звітної, мало свої позитивні моменти. Зокрема, за відсутності розгалуженої і організованої державної статистичної мережі, інформація зібрана священиками, часто слугувала чи не єдиним джерелом для демографічної, медичної, військової статистики. Вона й тепер широко використовується у багатьох напрямках історичних досліджень.

ОСОБЛИВОСТІ ЗБЕРІГАННЯ

Зберіганню метричних книг завжди надавалася значна увага. Спочатку це диктувалося потребою збору інформації для статистичних звітів, видачі різноманітних довідок тощо, необхідних для населення, духовних та, в більшості випадків, державних установ. З часом вони набирають цінності ще й як історичне джерело. Всі церковнопарафіяльні документи постійного ведення велися в кількох примірниках, один із яких обов'язково залишався при церкві, другий відкладався в архіві консисторії. Інколи, за потреби, деякі примірники здавалися в духовні правління чи благочинія. Отож основний документний масив знаходився при церквах або в консисторії.

Справи з метричними книгами, які здавалися до консисторії, формувалися за географічним принципом в розрізі повітів, “а таковые же заручные и при церквах в ризницах оставляя, хранить, чтоб во всегдашнее время, когда о чем востребуется справки, без всякого сомнения на оных основание полагать было можно” [170, с. 13]. Церковні примірники необхідно було зберігати лише при церквах, а ні в якому разі не в будинках священиків, церковнослужителів чи в інших місцях.

Проблема зберігання метричних книг перебувала під постійним контролем Синоду, про що свідчить цілий ряд указів та нормативних актів, спрямованих на запобігання зловживанням та порушенням.

При здачі документів в архів особлива увага зверталася на правильне формування справ. Усі вони повинні були мати титульний аркуш, підшиті, пронумеровані та скріплені підписом столоначальника. На початковому етапі функціонування архіву Волинської духовної консисторії туди приймали і непідшиті справи. Але зберігати таким чином документацію було неможливо, адже з кожним роком обсяг її зростав. Тому в липні 1797 р. було складено відповідний реєстровий список, згідно з яким кожному духовному правлінню необхідно було виплатити певну суму для підшиття книг по їх відомству для “единообразного их хранения”. Такого впорядкування

потребували справи, які зберігалися за період з 1795 по 1797 рр. Кошти на це виділялися безпосередньо з самих парафій. Суми залежали від кількості зданих книг і коливалися від 40 копійок по Радомишльському повіту до 2 рублів 35 копійок – по Домбровицькому [60, арк. 1–2зв].

На титульному листі чи обкладинці справи у правому верхньому кутку зазначався архівний номер справи, назва духовної консисторії та столу з відповідним номером, номер в загальному описі столу, назва справи, крайні дати та число здачі в архів, кількість аркушів. Після завершення справи на останньому скріпленому, чи на наступному аркуші робився завірчий напис: “В сем деле нумерованных писанных листов столько-то”, який скріплювався столоначальником.

Аналіз метричних книг, які зберігалися в архіві Волинської духовної консисторії, засвідчив, що їх оформляли згідно з вимогами, встановленими Синодом.

Архіваріус призначався з благонадійних чиновників канцелярії. Він мав дотримуватися правильного розміщення, цілісності та чистоти переданих в архів справ та актів. На допомогу йому призначалися один-два канцелярські служителі. У службовому відношенні архіваріус та його помічники підпорядковувалися секретареві консисторії.

Для зручності в користуванні встановлювався порядок розміщення справ. На першому місці в шафах зберігалися протоколи, на другому – журнали, на третьому – доповідні реєстри, на четвертому – поточні справи за сферами діяльності, на п'ятому – метричні книги, на шостому – сповідальні розписи, на сьомому – термінові відомості тощо. Акти та книги, які не належали до справ, а також справи таємні, повинні були зберігатися в особливих шафах, а останні – навіть під замком і печаткою консисторії. Якщо десь, за кількістю справ та відомостей, особливо у давніх єпархіях, за особливостями приміщення зручнішим визнавався інший порядок розташування справ в архіві, то він допускався лише з дозволу преосвященного, з поданням відповідного рапорту до Синоду.

Для точних відомостей про стан архіву та зручнішого пошуку справ в архіві створювалися хронологічні реєстри та алфавітні покажчики. Загальний реєстр справ, що зберігалися в архіві, містив в собі таку інформацію: порядковий номер, час початку справи, її зміст, час закінчення, кількість аркушів та примітки.

Алфавітний покажчик до справ архіву складався з трьох колонок: в першій писали місця облаштування церков (в алфавітному порядку), в другій - номер справ за алфавітним реєстром і за описом столу, у третій, за необхідності, зазначали примітки. По кожному роду справ підводили під алфавіт чи імена осіб, стосовно яких велася справа, або інші предметно-тематичні ознаки, за якими було зручно здійснювати пошук. У випадках, коли складався один алфавітний покажчик для справ за кілька років, навпроти кожної справи зазначали рік їх початку.

Для контролю за видачею та поверненням в архів метричних книг, велася шнурова книга за підписом членів консисторії та скріплена печаткою. Про стан архіву, порядок та цілість справ, реєстрів, алфавітних покажчиків тощо, про внутрішню та зовнішню охайність архіваріус звітував наприкінці кожного року всім присутнім. Результати огляду записувалися у спеціальний журнал. Про стан архіву преосвящений щороку рапортував Синоду [211, с. 277–280].

До того, як питання зберігання справ та діяльності архівів врегулювалося прийнятим в 1841 р. “Уставом духовных консисторій”, у Волинській єпархії реєстр усіх книг, справ та інших документів було вміщено в одній книзі. Як приклад, розглянемо опис архівних книг цієї установи за 1795–1814 р. В ній записували всі наявні справи з відмітками про стан збереженості кожної з них по повітах, а також перелічували непереpletені та пошкоджені документи. Так, за зазначений період зберігалось 8 одиниць метричних книг без палітурок та – 4 пошкоджених. В цій же справі містяться розписки чиновників та членів консисторії про видачу документів з архіву та їх повернення. Крім того, в ній вели реєстри, які слугували для полегшення

пошуку необхідної інформації. Такий облік метричних книг зберігся за 1807 р. В ньому перераховувалися всі населені пункти, що записувалися в книзі, та зазначали на якій сторінці містився кожен запис [55].

Як бачимо, вже на початку XIX століття частина справ були не підшитими, або зіпсованими через несприятливі умови їх зберігання. Зрозуміло, що час, багаторазові перевезення та тривала відсутність відповідного приміщення для їх зберігання відіграли свою негативну роль.

Першим архіваріусом консисторського архіву Волинської єпархії був Микола Морачевич, який служив на цій посаді з 13 серпня 1801 р., тобто з початку його заснування. Згідно з постановою Волинської духовної консисторії від 25 листопада 1802 р., через незадовільний стан здоров'я Морачевич мав передати архівні справи у відання канцеляриста Антона Карашевича. Під час прийому документації останній виявив ряд недоліків у зберіганні. Зокрема, він відзначив, що частина справ пронумерована та підшита аби-як, деякі з них зіпсовані, пошарпані та з вирваними сторінками. В особливо незадовільному стані знаходилися непереплетені документи. [56, арк. 1–19]. Зрозуміло, що впорядкувати значний масив документів з усієї єпархії одній людині було досить непросто, тому над цим обидва службовці почали працювати спільно.

Враховуючи важливе значення метричних книг, Синод 16 березня 1802 р. видав указ про належне їх ведення та зберігання. Згідно з ним, консисторії мали рапортувати про те, в яких умовах знаходиться документація. 31 грудня 1803 р., після їх огляду в архіві Волинської духовної консисторії констатовано, “что в архиве чистота и порядочное хранение дел в целости и бережении от гнилости и порчи” [61, арк. 5].

В 1812 р., у зв'язку з наближенням бойових дій з наполеонівською армією до території Волинської губернії, архів духовної консисторії терміново евакуювали в містечко Кобеляки Полтавської губернії. Під час транспортування частину справ було втрачено та пошкоджено. В 1813 р. справи повернули назад. 7 липня 1813 р. архіваріус Антон Токаржевський-

Карашевич прийняв їх у своє відання. Через п'ять днів знову відбулася перевірка та передача документів новому архіваріусу Памфілію Шелепинському [55, арк. 11 зв.].

Станом на 1815 р. метричних книг в архіві консисторії зберігалось 269 одиниць зберігання за період з 1795 р. до 1814 р.

Посилена увага до належного зберігання консисторського архіву, зокрема метричних книг, припала на 30–40-ві роки XIX століття. Саме в цей час було виявлено ряд масових фальсифікацій документів, зокрема через те, що після приєднання Правобережної України до складу Російської імперії для збереження привілеїв численній польській шляхті довелося доводити своє дворянське походження, зокрема на підставі метричних книг [151, с. 33].

В результаті встановлення фактів масових підробок указом від 19 грудня 1833 р., з метою виявлення та запобігання їм надалі в приєднаних від Польщі землях, метричні та актові книги наказано прошнурувати, опечатати та поперекреслювати несписані листи. З цією метою було створено три спеціальні комісії. Перша займалася архівами Віленської, Гродненської та Білостокської губерній, друга – Київської, Волинської та Подільської, третя – Могилівської, Вітебської та Мінської. До складу комісій входили чиновники міністерства внутрішніх справ, міністерства юстиції, корпусу жандармів з приставленими до них “губернского стряпчаго”. Ревізія метричних книг виконувалася в присутності депутатів від консисторії, які теж брали безпосередню участь у перевірці [153, с. 771–772].

Проте комісії, створенні для перевірки актових та інших книг, не змогли належним чином здійснити свою діяльність внаслідок указу від 25 жовтня 1834 р., що забороняв перевірку метрик [168, с. 100]. У 1842 р. здійснено спробу відновити ревізійну роботу [149, с. 76–77]. Синод, не задоволений таким втручанням у свою сферу, пояснював: “Если бы поверка метрических актов Православного ведомства оказалась необходимою, то ее можно возложить на Духовное начальство, без участия светских лиц, в чем не предвидится надобности, ибо верность и точность этих актов обеспечивается

правилами о содержании их и хранении...”. Посилаючись на безперервну видачу довідок і таким чином постійну перевірку метрик, здійснювати знову ревізію найвищий духовний орган не вважав за потрібне. Після ретельного вивчення цього питання положенням Комітету міністрів від 28 вересня 1846 р. перевірку відмінили [150, с. 170].

Отже зазначимо, що при масових підробках і виявленому розрізненому та не завжди правильному зберіганню метричних книг, визнано за необхідність здійснити перевірку. Органи духовної влади, зокрема Синод, був не дуже задоволений такою постановкою питання, тому всіляко намагався переконувати в недоцільності таких ревізій, посилаючись на те, що їх, за необхідності, мають здійснювати представники духовенства. Зрозуміло ж, що така реакція зумовлювалася не зовсім ідеальним станом справ. Цим можна пояснити те, що двічі створена спеціальна комісія так і не змогла належно виконати своє завдання.

Згідно з указом Синоду від 19 січня 1869 р., усім єпархіальним преосвященим наказувалося у випадках нестачі приміщень для зберігання архівних справ при консисторіях не поспішати подавати клопотання про знищення їх. Такі справи рекомендувалося зберігати в найближчих монастирях або церквах. Великого значення надавалося історичній цінності документів, тому єпархіальним преосвященим вказувалося на те, щоб вони “... приняли возможные со стороны своей меры для тщательного разбора архивных дел и составлении им ученых описаний посредством особо назначенных для того Комиссий...” [251, с. 147–152].

Стан збереженості документів у церквах мав також перевіряти і сам єпископ під час щорічних об’їздів парафій. Але після вивчення їхніх звітів можемо переконатися, що діловодство – це той напрямок, якому приділялося найменше уваги за браком часу. В переважній більшості випадків вони просто оглядали церкви, інколи спілкувалися з причтом та парафіянами. Під час одного з таких оглядів Дубенського, Володимир-Волинського, Ковельського, Острозького та Заславського повітів у 1875 р. єпископ

Острозький, Волинський вікарій Іустин зазначив, що документи, за словами благочинних, “ведуться акуратно и хранятся в целости” [325, с. 668–669]. Це ще раз підтверджує той факт, що на особисту перевірку документації при огляді стану церков просто не вистачало часу.

Волинський єпархіальний архів завжди знаходився при консисторії. Тобто до 1821 р. – в Острозі, після цього до 1831 р. – в Аннополі, протягом 1831-1840 рр. – в Почаєві, а з 1840 р. – в губернському Житомирі. Звичайно кожного разу архів перевозили на нове місце, що несприятливо позначалося на стані документів. Коли в листопаді 1840 р. єпархіальне управління перевели в Житомир, то відразу ж вирішили питання з переміщенням архіву [90, арк. 113]. Спочатку консисторія, разом з архівом, розташовувалася у найманих приміщеннях. На побудову власного потрібно було близько 50 тисяч рублів, а таких коштів єпархія на той час не мала.

Станом на 1875 р. архів розташовувався в приміщенні архієрейського дому та налічував 59258 справ, які розміщувалися на полицях у зв'язках за роками. Описи та алфавіти були поодинокими. Щороку архів поповнювався приблизно на 780–1000 справ. Окрім того, в ньому зберігалися справи ліквідованого Житомирського духовного правління. Утилізації документів не практикувалося. Документи перебували здебільшого у нерозібраному стані, хоча ще в 1870 р. було створено комісію для впорядкування справ, які перевозилися з місця на місце більше восьми разів [73, арк. 10–14].

У вересні 1876 року місцевий дворянин Октавіан Фортунатович Раковський уклав з Житомирською міською думою контракт про безстрокову оренду земельної ділянки на розі вулиць Соборної та Подільської. В жовтні 1878 р. акт юридично оформлено у Волинській палаті цивільного та кримінального суду. Протягом 1878–1880 рр. О. Раковський спорудив на цій землі двоповерховий будинок. Він призначався не для проживання власника, а для здачі в оренду. Духовне керівництво примітило новобудову та почало вести переговори про придбання її для єпархіального відомства й розміщення

там консисторії разом з архівом. Придбати такий будинок було досить вигідно, адже розташовувався він у самому центрі міста та ще й поряд з кафедральним собором. Власника вдалося вмовити на продаж за достатньо прийнятною для єпархії ціною – 29400 рублів сріблом. У серпні 1880 р. Синод дав дозвіл на купівлю, а 5 грудня того ж року її юридично оформили в конторі житомирського нотаріуса Петра Крігера. Від імені Волинської духовної консисторії оформленням необхідної документації займався її член священник Федір Іванович Храневич, якому було надано всі необхідні повноваження. Придбана садиба складалася з двоповерхової кам'яної будівлі, господарських споруд та дворового місця площею 301 квадратний сажень.

Оскільки планувалося відразу перевезти в новобудову й архів, то за умовами купчої власник зобов'язався привести приміщення в належний стан “с устройством на нижнем этаже крашенных деревянных полок в необходимом количестве, и с устройством в том же этаже на окнах внутренних железных ставен или решеток” [82, арк. 2]. Все майно консисторії та архів О. Ф. Раковський також перевіз за власний кошт, хоча це теж потребувало багато часу, аж до липня 1881 року. Ще в березні того ж року при страхуванні будинку від пожеж зазначалося, що він належить консисторії, але на верхньому поверсі розташовувався Приказ громадської опіки, а на нижньому – склад лікєро-горілчаних та бакалійних товарів.

Консисторські примірники метричних книг досліджуваного регіону зберігалися в архіві, який знаходився у двох місцях: Житомирському кафедральному соборі та в приміщенні консисторії. В 1903 р. справи там було впорядковано та взято на облік. На початок ХХ ст. тут знаходилися метричні книги з 1795 р. в кількості 4955 одиниць [199, с. 16–17].

Як вже зазначалося, метричні книги мали важливе значення, перш за все як цінне джерело інформації в різних сферах життя, в тому числі й у судочинстві. На вимогу слідчих та інших урядових і поліцейських чинів з архіву у тимчасове користування видавалися необхідні документи, які після

після цього мали бути поверненні до сховища. Але така практика в більшості випадків супроводжувалася перевезенням документів на значні відстані, що часто завдавало їм значних пошкоджень. Тому в 1891 р. було видано розпорядження міністра юстиції, щоб судові слідчі не вимагали оригінали метрик із консисторських архівів без нагальної потреби [244, с. 576].

Зрозуміло, що при неодноразових перевезеннях архів зазнавав певних втрат. Окрім того, пожежа, що сталася в приміщенні консисторії в 1913 році, теж пошкодила частину справ [201, с. 7]. В складних умовах громадянської війни 1917-1921 рр. теж втрачено частину документів, адже в результаті боїв Житомир понад 15 разів переходив з рук у руки. Приміщення архіву не охоронялося, тому часто місцеве населення навідувалося до нього, щоб дістати дефіцитного на той час паперу для опалення приміщень та на інші господарські потреби.

У 1923 р., коли ситуація в країні стабілізувалася, архіви інших установ поступово почали перевозити до приміщення колишньої консисторії. Там же продовжували зберігатися й дублетні примірники метричних книг. У 1992 р. їх перемістили до спеціально збудованого приміщення Державного архіву Житомирської області.

На сьогодні переважна більшість метричних книг, що збереглися, знаходяться у фондах: Волинської духовної консисторії, духовних правлінь, благочиній та церков. Найкраще збереглися документи, які свого часу потрапили до консисторського архіву. Більшість із них знаходиться в ДАЖО у (ф. №1) “Волинская духовная консистория”. Частина цього фонду під такою ж назвою знаходиться у ДАВО (ф. №35) та ДАРО (ф. №485). Майже повну збереженість цих документів можна пояснити тим, що вони завжди концентрувалися в одному місці і навіть в період революції, війн та інших соціальних катаклізмів не зазнали значних втрат. Набагато гірше збереглися фонди духовних правлінь. Їх виявлено лише 9. В ДАЖО: Житомирське [85], Новоград-Волинське [86] та Овруцьке [84], в ДАВО – Луцьке [4], Ковельське [1] та Володимир-Волинське [3], в ДАРО – Рівненське [135], Острозьке [134]

та Дубенське [133]. В жодному з них немає ні одного церковнопарафіяльного документа, лише описи церков, що датуються 1806 роком. Після того, як повністю сформувалося коло діяльності усіх керівних духовних установ, потреба в такій проміжній ланці як духовні правління зникла, адже вони дублювали роботу благочиній та консисторії. Всі документи, що знаходилися при них, не змогли прийняти до консисторського архіву через відсутність у ньому місця для зберігання. Тому їх прилаштували там, де була на те можливість, приміром, у ризницях церков, у монастирях, на горищах будинків духовенства тощо [64, арк. 53–53 зв.]. Зрозуміло, що за такого ставлення до зберігання та через буремні події ХХ століття, до нашого часу майже нічого не дійшло.

Фонди благочиній теж мало чим можуть нас потішити. Їх виявлено лише 2 – Чуднівське та Стетковецьке (обидва Житомирського повіту).

Особливий інтерес становлять церковні фонди, адже їх документи є першими, тобто оригінальними примірниками. На жаль таких збереглося небагато. А ті, що дійшли до нас, містять незначну кількість справ. У різних парафіях документи не завжди знаходилися в належних умовах. Крім того, революційні та воєнні події, масове закриття церков за радянської влади призводило до значних втрат документів. Та незважаючи на це, частина з них дійшла до нас. Найбільше їх сконцентровано в ДАЖО – 54, з яких 21 – безпосередньо по Волинській єпархії (19 по Житомирському, 2 – по Новоград-Волинському повіту), решта – по парафіях Бердичівського повіту, які після 1844 року увійшли до складу Київської єпархії. Окрім того, 2 таких фонди виявлено в ДАРО – Михайлівської церкви села Подриги Ковельського повіту [136] та однойменної села Здовбиці Острозького повіту [132]. В Центральному державному історичному архіві м. Києва теж зберігаються 3 фонди церков Волинської єпархії: Святопокровської с. Федурки [142] Старокостянтинівського повіту та Пересопницької с. Пересипниця [140] Рівненського повіту.

Основний масив документів хронологічно охоплює період із 1795 по 1921 роки з незначними відхиленнями до верхньої та нижньої межі. Збереженість їх більш раннього періоду простежується переважно в церковних примірниках, оскільки часто вони починалися вестися ще за унії, а згодом продовжувалися вже за православними зразками. Такі метричні книги зберігаються практично по всій Волині. Збереженість документації після 1917 р. в різних регіонах можна пояснити по-різному. В центральній та східній Волині, після встановлення радянської влади, процес ліквідації церков і створення державних органів, які мали вести подібну реєстрацію актів цивільного стану, відбувався поступово і завершився в 1921-1922 рр. Західна Волинь під більшовицький протекторат увійшла лише з вересня 1939 року. До цього часу церква продовжувала функціонувати та відповідно вела своє діловодство.

Таким чином, ступінь збереженості церковних документів Волинської єпархії значною мірою залежав від місця їх концентрації та значимості. Так, в найкращому знаходяться консисторські примірники. Це пов'язано з тим, що вони тривалий час відкладалися в одному централізованому архіві й утримувалися у відносному порядку. Церковні ж примірники, що не підлягали здачі до консисторського архіву, були розпорошені у сотнях сховищ, стан яких не завжди відповідав необхідним умовам зберігання. Крім того, не всі духовні особи належним чином ставилися до документів як до юридичного та історичного джерел. Таким чином, ряд із них втрачено ще в період до 1917 р.

Отже, в діяльності Волинської духовної консисторії та підвідомчих їй інституцій – духовних правлінь, благочиній, парафій – правильне ведення документації було одним з пріоритетних напрямків. Номенклатура справ, їх форми та зміст постійно змінювалися, поступово еволюціонуючи в напрямку деталізації та інформативної насиченості. Особливе місце в системі церковного діловодства посідали метричні книги, веденню яких приділялася посиленна увага з боку Синоду.

Церковнопарафіяльна документація постійного ведення була основою для складання звітів і слугувала важливим джерелом різноманітної інформації не лише для власне духовного відомства, а й для цивільних та військових установ. Існувала ціла система проходження документів від парафій до Синоду, що зазнавала змін протягом всього періоду функціонування. Вона була побудована на наскрізному принципі, за яким підсумкові відомості не складалася без збору усієї інформації з підзвітних установ – парафій, благочиній, єпархій. Тому кожна з цих інстанцій слідувала, щоб звіти здавалися вчасно й у встановлений термін, адже затримка гальмувала роботу вищої ланки.

Вивчення діловодства православної церкви, і, зокрема, порядку звітності, ще раз свідчить про її глибоку бюрократизацію, остаточне оформлення як складової частини загальнодержавного чиновницького апарату. На середину ХІХ століття склалася чітка вертикаль проходження документації від нижчої ланки (парафія) до вищої (Синод). На різних етапах вона проходила відповідну аналітичну обробку, систематизацію та у вигляді єдиного інформаційного потоку надходила до Синоду. Цьому сприяло й встановлення термінів здачі для кожного виду документу. Разом із тим, виявлено й неодноразові факти порушення священиками та благочинними норм звітності. Найбільш характерним це явище було для кінця ХVІІІ – початку ХІХ століть, коли духовенство Волинської єпархії проходило процес адаптації до нових незвичних умов та правил службової діяльності.

Значну увагу духовне відомство приділяло архівній справі та питанням зберігання документів. Збереженість церковних джерел колишньої Волинської єпархії є досить непоганою, порівняно з деякими іншими регіонами України. Можна констатувати той факт, що в розрізі сучасних архівосховищ досліджуваного регіону найкраще збереглися документи, сконцентровані у ДАЖО – за місцем розташування управління єпархії та архіву Волинської духовної консисторії.

Важливим чинником, що вплинув на стан збереженості окремих видів документів, є соціально-політичний. В радянський період боротьби з релігією, масово знищувалися храми, часто разом з церковними книгами і паперами, що в них зберігалися. Парафіяльні примірники метричних та інших книг вважалися непотрібними, оскільки існували у відносній цілісності їх консисторські копії. На їх історичну цінність увага не зверталася, тому архівні установи Волині не організували збір цих матеріалів. Лише документи окремих парафій, та й то здебільшого випадково, відклалися в архівах як самостійні фонди.

РЕПРЕЗЕНТАТИВНІСТЬ

Основним джерелом даного дослідження є власне метричні книги. Їх комплексний аналіз дозволяє прослідкувати порядок та особливості здійснення процесу діловодства духовенством Волинської єпархії. Зокрема, в них можна почерпнути інформацію про стан дотримання духовенством Волині законодавства, швидкісний та якісний момент адаптації до основних змін, порушення загальних норм ведення документів тощо. У зв'язку з цим доцільно прослідкувати концентрацію зазначеного виду джерел в архівних установах. Цей аспект дослідження має й практичну мету, оскільки аналіз репрезентативності дасть змогу науковцям у майбутньому використовувати їх у процесі роботи.

В ДАЖО (ф. №1) консисторських примірників виявлено близько 4155 одиниць зберігання по 12 повітах Волинської єпархії, в ДАВО (ф. №35) – 2633, в ДАРО (ф. №485) – 1334 по цервах населених пунктів Ковельського, Дубенського, Острозького та Рівненського повітів. Найбільша кількість по Житомирському повіту – 896, Новоград-Волинському – 650 та Овруцькому – 490.

Досить добру збереженість цього виду документації можна пояснити тим, що їй завжди надавалася належна увага. Зокрема, ще в дореволюційний період це регламентувалося численними указами Синоду, оскільки постійно існувала потреба звертатися до них з метою видачі різноманітної довідкової інформації, уточнення деяких фактів тощо. Після повалення Російської імперії та встановлення більшовицької влади потреба в метричних книгах не відпала, адже вони й надалі слугували важливим джерелом для уточнення дати народжень, шлюбів та смертей. Тому, за потреби, люди зверталися за видачею відповідних довідок, про що в самих книгах робилася помітка про те, коли вона була видана.

Характерною ознакою для метрик, як і для більшості церковнопарафіяльної документації Волині, є те, що однакові види її з одних

і тих же повітів концентруються у різних архівах. Особливо це притаманно для Західної Волині. Приміром, метрики церков Дубенського повіту зберігаються в ДАЖО, ДАВО та ДАРО, Луцького – в ДАЖО та ДАВО, Острозького – в ДАЖО та ДАРО тощо. Подібна ситуація є цілком закономірною, якщо зважати на той факт, що один примірник завжди здавався до архіву консисторії; але існували ще й інші, що зосереджувалися в архівах церков, благочиній та духовних правлінь. Тому трапляються непоодинокі випадки, коли в різних архівах зберігаються різні екземпляри одного й того ж документу. Приміром, метричні книги Свято-Богородицької церкви с. Жемелинці Острозького повіту знаходяться як в ДАЖО у вищезазначеному фонді №1, так і в одноіменному фонді №485 ДАРО. Для ілюстрації загальної тенденції порівняємо їх, для прикладу, за 1829 рік. В першому випадку цей документ підшитий серед аналогічних примірників церков інших населених пунктів Острозького повіту [28], що є характерно для усіх метрик, котрі зберігалися в архіві консисторії. В другому – це парафіяльний примірник [137]. Така ж ситуація з книгами цієї церкви й за інші роки.

Під час комплектування обласних державних архівів у 50–60-х роках ХХ століття документи часто передавалися за територіальною ознакою. Оскільки їх повне виявлення та систематизація процес досить тривалий, клопіткий та потребує значної уваги, тому й траплялися такі випадки, що одні документи передали, а інші, по тому ж повіту, залишилися зберігатися в іншому архіві. Так, основний масив метричних книг Луцького, Ковельського, Дубенського та Володимир-Волинського повітів міститься в ДАВО, Рівненського, Острозького та частково Ковельського та Дубенського – в ДАРО, але попри це частина даного виду документації зберігається в ДАЖО. Приміром, по Острозькому повіту – 184 одиниці зберігання, по Володимир-Волинському – 125, Луцькому – 124, Ковельському – 118, Рівненському – 96, Дубенському – 67. Метричні книги всіх інших повітів знаходяться в ДАЖО. Процес передачі документів з житомирського архіву проходив у кілька етапів. Приміром, у

1953 р. від ДАЖО з опису 76 фонду №1 – 274 одиниць метричних книг отримав Рівненський архів РАГСу; на сьогодні вони містяться в ДАРО у фонді №740 (“Відділ РАГСу Рівненського облвиконкому”). В 1963 р. з цього ж фонду описів 75 та 91 передано туди ж 47 метричних книг та 8 – в ДАВО.

Переважна більшість метрик зберігаються в ДАЖО, оскільки саме в Житомирі від 1840-х рр. розміщувалася Волинська духовна консисторія та її архів. В більшій чи меншій мірі в ньому концентрується основний масив цих джерел по всіх дванадцяти повітах. Їх більшість відклалася у вже зазначеному фонді №1. Аналіз дає підстави стверджувати, що не всі книги є безпосередніми консисторськими копіями. Останні легко відрізнити від усіх інших, оскільки вони чітко велися та зберігалися згідно з вимогами загальноросійського законодавства. Характерною їх ознакою є те, що ці примірники підшито по повітах за назвами населених пунктів в алфавітному порядку. Слід зазначити, що цей порядок формування справ не завжди був однаковий. Так, приміром, якщо розглянемо метричні книги Острозького повіту за 1798 [23] та 1799 [24] рр., то в них побачимо, що при комплектації справ по повітах ніхто не дотримувався алфавітного принципу підшиття. Така ж ситуація спостерігається ще й кілька наступних років не лише в зазначеному повіті, але й в інших.

Книги, котрі підшито по повітах, зберігаються в фонді Волинської духовної консисторії в описах 74–77. В усіх інших, тобто в описах 80–91 – по окремих церквах. Подібна ситуація спостерігається і з однойменним фондом №35 ДАВО, де справи скомплектовано не по повітах, а по окремих парафіях.

У виявлених фондах духовних правлінь та благочиній зазначений вид документів не міститься.

Не останнє місце належить і метричним книгам, що збереглися у фондах церков. За відсутності консисторського примірника вони часто слугують єдиним джерелом інформації про народження, шлюби, смерті людей тощо. Характерною їх особливістю є те, що вони, в переважній більшості, велися в одній книзі протягом кількох років, а іноді й десятиліть. Отож, лише з однієї

справи можемо отримати комплексну інформацію по певній парафії за досить значний період – на відміну від консисторських примірників. Як приклад, розглянемо метричні книги Покровської церкви с. Горопаї Новоград-Волинського повіту. Їх всього 4: за 1790–1793 [111], 1794–1814 [112], 1815–1860 [114], 1882 [113] рр. Та ж тенденція спостерігається майже у всіх виявлених церковних фондах Волинської єпархії.

У церковних фондах Ковельського повіту виявлено 68 одиниць метричних книг (Михайлівської церкви с. Подриги [136]), Житомирського – 20 (Хрестовоздвиженської містечка Червоне [103–107, 109–110] та однойменної с. Галіївка [97], Троїцької містечка Чуднів [96], Святомихайлівської с. Мотрунки [95], Михайлівської с. Турчинівка [90–92], Іоано-Богословській с. Троща [88, 89], Казанської ікони Богоматері с. Бабушки [93, 94], Різдва Богородиці містечка Янушпіль [117, 118]), Острозького – 11 (Михайлівської с. Здовбиця [121–130]), Новоград-Волинського – 6 (Покровської с. Горопаї [111–114] та Василівської с. Гізовщина [115, 116]), Рівненського – 1 (Пересопницької с. Пересопниця [139]). Найбільш повно збереглися метричні книги у фонді Михайлівської церкви с. Подриги Ковельського повіту, а інші, в переважній більшості, містять лише по декілька одиниць зберігання.

Таку незначну збереженість цих документів можна пояснити, насамперед тим, що вони знаходилися в різних місцях й увага їм приділялася різна, особливо в період входження території Волині до складу СРСР. Події ХХ століття теж відіграли свою негативну роль. Все те, що дійшло до нас – результат старань та уважності парафіяльного духовенства, місцевих жителів або ентузіастів архівістів та краєзнавців, котрі, попри різні негаразди, зберегли певні документи при церквах та у власних помешканнях.

Таким чином, ми бачимо, що зберіганню різних примірників церковнопарафіяльної документації приділялася різна увага. Найкращою збереженістю відзначаються консисторські екземпляри, оскільки вони значний час концентрувалися в одному приміщенні та не зазнавали значних

втрат. Зовсім інша ситуація склалася з метричними книгами, що знаходилися в інших релігійних установах – духовних правліннях, благочиніях та безпосередньо в самих церквах. Коли на Волині ліквідували такий інститут як духовні правління, консисторія, яка на той час вже перемістилася в Житомир, ще не мала власного приміщення для архіву й тому не змогла прийняти їх документацію. Справи благочиній та церковних парафій зберігалися у різних місцях. У вирі подій ХХ століття їм особлива увага не приділялася, а інколи, за непотрібністю, їх просто знищували.

Хоча церковні фонди кількісно набагато менші від консисторських, але хронологічні межі метричних книг значно більші. Характерною ознакою парафіяльних примірників документів, на відміну від усіх інших, є те, що більшість із них підшивалися в книги за певну кількість років. Консисторські ж, навпаки, зберігаються, як правило, згрупованими за один рік, але по всьому повіту.

Всі документи зберігаються у фондах тих установ, в яких вони й мають знаходитися. Однак частина справ церков та благочиній містяться у фонді Волинської духовної консисторії, справи якого розділені по трьох архівах – ДАЖО, ДАРО та ДАВО. Переважна більшість документів зберігається в першому з них. В меншій чи більшій кількості, залежно від виду, вони представлені по всіх 12 повітах Волинської єпархії.

Отже, використання архівних матеріалів відіграло значну роль у вирішенні поставленої проблеми. Залучення низки раніше не використаних документів дозволило прослідкувати діяльність духовенства та православних інституцій щодо церковнопарафіяльного діловодства. За своїм інформативним потенціалом джерельна база є достатньо репрезентативною, що дозволяє здійснити повноцінне дослідження.

ВИСНОВКИ

Здійснене дослідження дозволяє зробити ряд висновків щодо діяльності православних інституцій та духовенства у сфері ведення метричних книг Волинської єпархії кінця XVIII – початку XX ст.

По-перше, аналіз діяльності духовенства Волинської єпархії у синодальний період дав можливість поглибити розуміння значимості церкви як державної інституції в суспільному житті краю.

По-друге, в результаті дослідження проблеми встановлено, що діяльність духовенства єпархії у сфері ведення метричних книг полягала не лише в їх складанні, а й у формуванні різноманітних видів документації на їх основі, в тому числі і статистичної. Кількість установ, куди подавалися зазначені матеріали, з часом зростала. Таким чином, духовенство робило свій внесок у культурно-громадське та господарське життя.

По-третє, на основі вивчених матеріалів підтверджено, що Синод – найвища інституція, яка регулювала всі сторони життя духовенства та підвідомчих йому установ, в тому числі значна увага приділялася веденню метричних книг. Основними його функціями слід вважати законодавчу та контролюючу. Через підвідомчі органи: благочинія, духовні правління та консисторію він отримував звіти. З них відав про стан по парафіях. Згідно цього видавав законодавчі акти, що регулювали діловодство. Все законодавство до парафій проходило через ті ж консисторії, духовні правління та благочинія. Вони і здійснювали контроль за його обов'язковим та своєчасним дотриманням місцевими священиками. Проаналізований матеріал дозволяє зробити висновок, що усі релігійні інституції діяли як єдиний злагоджений механізм.

По-четверте, вивчення синодського законодавства дало змогу простежити роль цієї установи в регулюванні питань ведення метричних книг, а аналіз церковнопарафіяльних документів – про їх практичне

впровадження на прикладі Волинської єпархії. На їх основі консисторія робила приписи по всіх підвідомчим їй інстанціям з метою їх введення.

Аналіз указів Синоду, що стосувалися ведення церковнопарафіяльного діловодства, дає змогу простежити державну політику щодо ведення та зберігання метричних книг, розвиток зміни формулярів, складання та здачі як самих документів, так і звітів з них, роль єпархіальних органів влади у цьому процесі. У зв'язку з цим висвітлюється безпосередня роль духовенства в строках та якості запровадження нових видів та форм документів. Ступінь сумлінності у виконанні службових обов'язків впливав на якість збору необхідної, в тому числі й статистичної, інформації. Зокрема доведено, що ведення парафіяльної документації та обробка даних не завжди виконувалася духовенством з належною ретельністю та відповідальністю. У зв'язку з цим, дослідникам, що працюють з документами окремих парафій, благочиній, духовних правлінь чи консисторії слід пам'ятати про можливі помилки та ставитися до вміщеної в них інформації критично.

По-п'яте, аналіз метричних книг парафій Волинської єпархії дав змогу прийти до висновку, що зміни форм в цьому регіоні відбувалися, в переважній більшості випадків, своєчасно. Вцілому вони є типовими та відповідають зразкам, встановлених загальноросійським законодавством.

Встановлено, що метричні книги, які вели при церквах, були основою для складання усіх звітів по єпархії. Вони були важливим джерелом інформації не лише для духовних, а й для світських установ. Тому їх складанню приділяли завжди належну увагу. Хоча частина священиків відносилася до деяких з них формально.

Для метричних книг існував встановлений термін звітності. Для волинського духовенства це становило значну проблему, незважаючи на постійні нагадування єпархіальних органів влади та самого Синоду безпосередньо. Особливо наприкінці XVIII – на початку XIX століть траплялися такі випадки, що через цю проблему не могли своєчасно подати генеральні відомості до найвищого релігійного органу держави. Часто такі

затримки траплялися не тільки через місцевих священиків, але й через благочинних, членів духовних правлінь, котрі теж інколи не відзначалися пунктуальністю.

Відповідальність за дотриманням правил несли члени причту, котрі ставили свої підписи, засвідчуючи певні події чи факти. За їх порушення діюче на той час законодавство передбачало покарання в залежності від ступеня провини. Як правило, це були грошові штрафи, або позбавлення права займати посаду.

Попри значний контроль стосовно діловодства парафій все одно траплялися недоліки та різного роду порушення. Це засвідчують синодські укази, в яких постійно нагадували про важливість правильного ведення метричних книг.

Дослідження діловодства, що велося духовенством Волинської єпархії, дає підстави стверджувати, що функції священиків поступово розширювалися. Так, з однієї сторони вони були проповідниками “Слова Божого” на землі, з іншого – забюрократизованими чиновниками, котрі безпосередньо залежали від держави та виконували її волю. Окрім того, значний тягар “паперової” роботи та контроль за нею під загрозою суворих покарань інколи ставив духовні функції на другий план, оскільки першочерговим завданням стояло правильно та своєчасно вести, здавати документи та складати різного роду звіти з них.

В результаті дослідження встановлено, що на відміну від багатьох цивільних установ, де зберігання документів часто не надавали належної уваги, в духовному відомстві ця справа знаходилася під постійним контролем Синоду та єпархіальних органів влади. Особлива увага приділялася метричним книгам, оскільки вони слугували актами реєстрації громадянського стану та джерелами демографічної статистики. У зв'язку з цим вони дублювалися в кількох примірниках.

Однак, можемо констатувати, що втрати метричних книг звичайно ж мали місце, головним чином через недбалість окремих представників

духовенства, пожежі та інші надзвичайні обставини. В результаті проведеної архівної евристики встановлено, що на сьогодні найбільш повно збереглися консисторські примірники документів. Переважну більшість втрат слід віднести на рахунок суспільно-політичних обставин.

Важливість метричних книг для сучасних досліджень є досить значною, тому це дає підставу зробити ряд висновків рекомендаційного характеру.

Оскільки виявлені документи зберігаються в різних архівах, та навіть в межах одного – в різних фондах й описах, тому виникає потреба в їх класифікації, систематизації та складені спеціального реєстру для полегшення пошукової роботи дослідників. Матеріали монографії цілком можуть слугувати основою для здійснення такої роботи.

Існує також потреба в систематизації та аналізі законодавчих і нормативних актів по духовному відомству, оскільки створені ще в дореволюційний період праці подібного характеру не змогли повністю охопити все законодавство.

На основі поданих в книзі матеріалів, можна створити методичні рекомендації для дослідників, де б містилася інформація про зміст тих чи інших видів документів. Це могло б значно полегшити пошук необхідних даних.

Значна частина виявлених метричних книг, особливо кінця XVIII – початку XIX ст. знаходяться не в найкращому стані. Час та досить часте використання діє не на їх користь. Тому з метою збереження інформації, що вони несуть, варто робити їх копії. Це можуть бути як мікрофільми, що широко практикуються в архівній справі, так і створення дублетів за допомогою цифрових носіїв.

Крім того, доцільним було б створення спеціальних баз даних, в які б вносилися інформація з метричних книг. Вони значно полегшили б пошуки конкретних осіб та могли б використовуватися як працівниками архівів, так і дослідниками.

Вцілому вирішення окреслених питань дасть змогу сприяти роботі дослідників, донести інформацію та краще зберегти метричні книги для майбутніх поколінь.

Отже, можна констатувати, що в даній монографії, завдяки опрацюванню та висвітленню значної кількості архівних матеріалів вдалося дослідити діяльність православних інституцій та духовенства у сфері ведення метричних книг кінця XVIII – початку XX ст., акцентувати увагу на особливостях, що були характерними для Волинської єпархії.

Ряд важливих аспектів роботи заслуговують на спеціальне вивчення, зокрема це стосується більш поглибленого джерелознавчого аналізу церковнопарафіяльних документів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Архівні документи та матеріали

Державний архів Волинської області

(далі – ДАВО)

Фонд 362. “Ковельское Духовное Правление”

1. Ковельское Духовное Правление. ДАВО, ф. 362, оп. 1, спр. 1–31.
2. Переписка с благотворительными о состоянии дел в приходах. – ДАВО, ф. 362, оп. 1, спр. 30, арк. 1–23.

Фонд 369. “Владимир-Волыньское Духовное Правление”

3. Владимир-Волыньское Духовное Правление. ДАВО, ф. 369, оп. 1, спр. 1–38.

Фонд 370. “Луцкое Духовное Правление”

4. Луцкое Духовное Правление. ДАВО, ф. 370, оп. 1, спр. 1–89.

Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО)

Фонд 1. “Волыньская Духовная Консистория”

5. Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Владимирского уезда 1804 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 78, спр. 533, арк. 1–389.
6. Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Владимирского уезда 1804 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 78, спр. 534, арк. 1–356.
7. Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Владимирского уезда 1808 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 78, спр. 541, арк. 1–341.
8. Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Владимирского уезда 1808 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 78, спр. 542, арк. 1–328.
9. Метрическая книга о родившихся, бракосочетавшихся и умерших Житомирского уезда 1808 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 76, спр. 12, арк. 1–312.

- 10.Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Кременецкого уезда 1804 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 78, спр. 696, арк. 1–289.
- 11.Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Кременецкого уезда 1808 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 78, спр. 704, арк. 1–301.
- 12.Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Кременецкого уезда 1808 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 78, спр. 705, арк. 1–356.
- 13.Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Кременецкого уезда 1864 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 78, спр. 834, арк. 1–379.
- 14.Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Луцкого уезда 1804 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 78, спр. 853, арк. 1–395.
- 15.Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Луцкого уезда 1808 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 78, спр. 856, арк. 1–402.
- 16.Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Луцкого уезда 1808 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 78, спр. 857, арк. 1–408.
- 17.Метрическая книга о родившихся, бракосочетавшихся и умерших Новоград-Волынского уезда 1804 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 75, спр. 7, арк. 1–367.
- 18.Метрическая книга о родившихся, бракосочетавшихся и умерших Новоград-Волынского уезда 1804 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 75, спр. 8, арк. 1–381.
- 19.Метрическая книга о родившихся, бракосочетавшихся и умерших Новоград-Волынского уезда 1804 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 75, спр. 9, арк. 1–386.
- 20.Метрическая книга о родившихся, бракосочетавшихся и умерших Новоград-Волынского уезда 1804 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 75, спр. 10, арк. 1–375.
- 21.Метрическая книга о родившихся, бракосочетавшихся и умерших Новоград-Волынского уезда 1808 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 75, спр. 16, арк. 1–387.
- 22.Метрическая книга о родившихся, бракосочетавшихся и умерших Новоград-Волынского уезда 1863 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 75, спр. 121, арк. 1–391.
- 23.Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Острожского уезда 1798 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 78, спр. 971, арк. 1–278.
- 24.Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Острожского уезда 1798 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 78, спр. 975, арк. 1–298.

- 25.Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Острожского уезда 1804 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 78, спр. 980, арк. 1–301.
- 26.Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Острожского уезда 1804 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 78, спр. 981, арк. 1–325.
- 27.Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Острожского уезда 1808 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 78, спр. 987, арк. 1–340.
- 28.Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Острожского уезда 1829 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 78, спр. 1028, арк. 1–345.
- 29.Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Острожского уезда 1831 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 78, спр. 1032, арк. 1–343.
- 30.Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Острожского уезда 1834 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 78, спр. 1034, арк. 1–342.
- 31.Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Острожского уезда 1838 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 78, спр. 1043, арк. 1–351.
- 32.Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Острожского уезда 1839 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 78, спр. 1044, арк. 1–348.
- 33.Метрическая книга о родившихся, бракосочетавшихся и умерших Острожского уезда 1864 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 76, спр. 175, арк. 1–357.
- 34.Метрическая книга о родившихся, бракосочетавшихся и умерших с. Бочаница Острожского уезда 1767 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 76, спр. 163, арк. 1–53.
- 35.Метрическая книга о родившихся, бракосочетавшихся и умерших Староконстантиновского уезда 1804 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 75, спр. 148, арк. 1–305.
- 36.Метрическая книга о родившихся, бракосочетавшихся и умерших Староконстантиновского уезда 1804 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 75, спр. 149, арк. 1–275.
- 37.Метрическая книга о родившихся, бракосочетавшихся и умерших Староконстантиновского уезда 1808 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 75, спр. 154, арк. 1–327.

- 38.Метрична книга Житомирського повіту Андрушівки, Анополя, Гальчина, Глинівців, Корчмища 1921–1922 рр. ДАЖО, ф. 1, оп. 77, спр. 2246, арк. 1–195.
- 39.Метрична книга Житомирського повіту містечка Андрушівка, сіл Бровки, Волиця, Гальчин 1922 р. ДАЖО, ф. 1, оп. 77, спр. 2247, арк. 1–202.
- 40.Метрична книга про народження та смерті Радомишльського повіту Кирчиківської волості сіл Глиниця, Леніно, Кичкирі, Юрівка 1912–1922 рр. ДАЖО, ф. 1, оп. 77, спр. 2229, арк. 1–182.
- 41.Метрична книга сіл Бехи, Бондарівка, Білка, Злобичі, Лісовщина 1920–1922 рр. ДАЖО, ф. 1, оп. 77, спр. 2238, арк. 1–206.
- 42.Метрична книга сіл Кочерів, Верлок, Борщів, Осички, Чайківка, Заболоть, Забілоччя, Кичкирі 1919–1922 рр. ДАЖО, ф. 1, оп. 77, спр. 2231, арк. 1–155.
- 43.Метрична книга сіл Михайлівка, Немирівка, Новаки 1920–1922 рр. ДАЖО, ф. 1, оп. 77, спр. 2237, арк. 1–176.
- 44.Метрична книга сіл Озерка, Ходорів, Макарівка, Василівка 1920–1922 рр. ДАЖО, ф. 1, оп. 77, спр. 2242, арк. 1–298.
- 45.Метрична книга сіл Пащини, Шершні, Мелені, Ушомир 1920–1922 рр. ДАЖО, ф. 1, оп. 77, спр. 2236, арк. 1–154.
- 46.Метрична книга села Рясне 1920–1922 рр. ДАЖО, ф. 1, оп. 77, спр. 2239, арк. 1–54.
- 47.Об издании Волынских Епархиальных ведомостей (1865 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 17, спр. 298, арк. 1–11.
- 48.Об исправлении ошибок в метрической книге Овлочинского прихода (1877 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 21, спр. 171, арк. 1–7.
- 49.Об образовании в г. Житомире главных управлений Духовных и Губернских (1839 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 8, спр. 1601, арк. 1–96.
- 50.Об образовании Житомирской епархии под названием Минского Викариатства и о назначении епископом Житомирским Архимандрита Дьятловицкого монастыря Варлаама и херотонии последнего в г. Киев, а

также о передаче сей епархии Архиерейской ризницы упраздненной Устюжской епархии (1795 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 70, арк. 1–101.

51. О времени и порядке представления Епархиальному начальству сведений о присоединении к православию (1873 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 20, спр. 800, арк. 1–17.

52. О доставлении благочинными и Духовными Правлениями начальникам градских и сельских полиций ведомостей о лицах возвратившихся из унии в православие (1839 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 8, спр. 1444, арк. 1–29.

53. О метрических книгах и экстрактах из них, представляемых в Консисторию за 1886 год. ДАЖО, ф. 1, оп. 23, спр. 19, арк. 1–136.

54. О небрежном исполнении пастырских обязанностей и ведении метрик Луцкого уезда священником местечка Лишневка Тимофеем Скоробацким (1878 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 21, спр. 73, арк. 1–18.

55. Опись архивных дел консистории (1814 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 30, спр. 84, арк. 1–38.

56. О приведении консисторских дел и архива в надлежащий порядок (1802 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 2, спр. 865, арк. 1–45.

57. О присоединении к православию от раскола и разных сект и других вероисповеданий (1885 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 23, спр. 22. – арк. 1–37.

58. О снятии копии с метрической книги по приходу с. Подзамче о родившихся за 1861 г. (1877 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 21, спр. 1071, арк. 1–54.

59. О сообщении разным присутственным местам и лицам выписей из метрических книг (1885 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 23, спр. 61, арк. 1–28.

60. По докладу Протоиерея Михаила Москаленка–Александровского о истребовании представивших в консисторию не переплетенные за подведомственные оным приходы разные указные книги, присылки из расходной оных суммы на уплату мастерам за переплет тех книг денег (1797 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 269, арк. 1–32.

61. По определению Волынской Духовной Консистории об обшвидетельствовании по силе указа Святейшего Правительствующего

Синода Волынской Духовной Консистории Архипа (1804 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 2, спр. 5, арк. 1–17.

62. По определению Духовной Консистории о предписании благочинным и таковые должности исправляющие указать дабы они за прошедший 1796 г. на основании Святейшего Правительствующего Синода указов присылали метрические ведомости и экстракты о родившихся бракосочетавшихся и умерших (1797 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 465, арк. 1–21.

63. По определению Духовной Консистории о предписании всем Духовным Правлениям о представлении о родившихся, в брачное супружество вступивших и умерших в 1797 г. обоего пола людях за всякий порознь приход при экстрактах ведомостей и при генеральном за целые ведомства экстракт (1797 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 363, арк. 1–31.

64. По предложению Его Преосвященства о закрытии Владимирского, Ровенского, Острожского, Староконстантиновского, Новоград-Волынского и Овручского духовных правлений (1863 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 17, спр. 399, арк. 1–23.

65. По рапорту Житомирского Духовного Правления о несоблюдении чистоты и порядка того повета священниками в церквах сел Янковец Федором Кузмицким, Рачок Стефаном Иваницким и местечка Пятки Кириллом Герасимовичем, о немедленном доставлении клировых и метрических ведомостей того ж повета благочинными Чепрунковским, Прадецким (1802 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 2, спр. 19, арк. 1–28.

66. По сообщению Волынской Врачебной Управы о доставлении в оную ежегодно ведомостей о родившихся, бракосочетавшихся и умерших (1798 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 267, арк. 1–21.

67. По указу Духовной Консистории о подавании в оную ежегодно метрических ведомостей (1795 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 21, арк. 1–26.

68. По указу Святейшего Правительствующего Синода об отсылке в Волынскую Врачебную управу кратких месячных ведомостей о родившихся, бракосочетавшихся и умерших (1798 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 8, арк. 1–9.

69. По указу Святейшего Правительствующего Синода дабы все присутственные места доставляли в военную комиссию все те сведения, какие его потребованы будут и о прочем (1801 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 2, спр. 595, арк. 1–23.
70. По указу Святейшего Правительствующего Синода о дополнительных правилах для руководства к ведению метрических книг с новыми образцами (1838 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 8, спр. 293, арк. 1–17.
71. По указу Святейшего Синода о давании ежегодно из Консистории или Духовных Правлений по церквам шнурозапечатных книг для записи родившихся, бракосочетавшихся, умерших и обысков (1802 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 2, спр. 376, арк. 1–13.
72. По указу Святейшего Синода о неослабном смотреии за ведением метрических книг в надлежащем порядке (1831 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 7, спр. 139, арк. 1–15.
73. По указу Святейшего Синода о подтверждении священно и церковнослужителям, дабы они как метрические, так и обыскные книги содержали в должном порядке и исправности (1812 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 3, спр. 97, арк. 1–30.
74. По указу Святейшего Правительствующего Синода с приложением высочайше утвержденных форм метрическим книгам (1831 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 7, спр. 340, арк. 1–21.
75. По указу Святейшего Правительствующего Синода с приложением высочайше утвержденных форм метрическим книгам (1831 г.). ДАЖО, ф. 1, оп. 7, спр. 340 а, арк. 1–21.
76. Указы Святейшего Синода за 1802 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 50, спр. 10, арк. 1–307.
77. Указы Святейшего Синода за 1806 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 50, спр. 16, арк. 1–311.
78. Указы Святейшего Синода за 1830–1831 гг. ДАЖО, ф. 1, оп. 50, спр. 94, арк. 1–386.

79. Указы Святейшего Синода за 1837–1838 гг. ДАЖО, ф. 1, оп. 50, спр. 120, арк. 1–385.

80. Указы Святейшего Синода за 1874–1879 гг. ДАЖО, ф. 1, оп. 50, спр. 360, арк. 1–397.

81. Указы Святейшего Синода за 1890 г. ДАЖО, ф. 1, оп. 50, спр. 464, арк. 1–312.

Фонд 28. “Житомирский нотариус Кригер Петр Иванович”

82. Купчая крепость на недвижимое имение, состоящее в городе Житомире 2 части на углу Соборной и Подольской улиц под № 66 (1881 г.). ДАЖО, ф. 28, оп. 1, спр. 42, арк. 1–12.

**Фонд 178. “Луцко-Житомирская римо-католическая
духовная консистория”**

83. Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Свято-Троицкой церкви с. Горошки 1771–1803 гг. ДАЖО, ф. 178, оп. 51, спр. 103, арк. 1–138.

Фонд 343. “Овручское духовное правление”

84. Овручское духовное правление. ДАЖО, ф. 343, оп. 1, спр. 1–36.

Фонд 344. “Житомирское духовное правление”

85. Житомирское духовное правление. ДАЖО, ф. 344, оп. 1, спр. 1–128.

Фонд 345. “Новоград-Волынское духовное правление”

86. Новоград-Волынское духовное правление. ДАЖО, ф. 345, оп. 1, спр. 1–50.

**Фонд 578. “Иоано-Богословская церковь с. Троща
Житомирского уезда Волынской губернии”**

87. Иоано-Богословская церковь с. Троща Житомирского уезда Волынской губернии. ДАЖО, ф. 578, оп. 1, спр. 1–28.

88. Книга записей браков Иоанно-Богословской церкви с. Троща Житомирского уезда 1837–1862 гг. ДАЖО, ф. 578, оп. 1, спр. 9, арк. 1–112.

89. Книга записей родившихся, бракосочетавшихся и умерших Иоанно-Богословской церкви с. Троща Житомирского уезда 1799–1820 гг. ДАЖО, ф. 578, оп. 1, спр. 3, арк. 1–131.

**Фонд 579. “Михайловская церковь с. Турчиновка Житомирского
уезда”**

90. Книга записей родившихся, бракосочетавшихся и умерших Михайловской церкви с. Турчиновка Житомирского уезда 1779–1828 гг. ДАЖО, ф. 579, оп. 1, спр. 1, арк. 1–48.

91. Книга записей родившихся, бракосочетавшихся и умерших Михайловской церкви с. Турчиновка Житомирского уезда 1829–1845 гг. ДАЖО, ф. 579, оп. 1, спр. 2, арк. 1–52.

92. Книга записей родившихся, бракосочетавшихся и умерших Михайловской церкви с. Турчиновка Житомирского уезда 1846–1859 г. ДАЖО, ф. 579, оп. 1, спр. 4, арк. 1–61.

**Фонд 581. “Церковь Казанской иконы Богоматери с. Бабушки
Чудновской волости Житомирского уезда”**

93. Книга записей родившихся, бракосочетавшихся и умерших церкви Казанской иконы Богоматери с. Бабушки Житомирского уезда 1823–1839 гг. ДАЖО, ф. 581, оп. 1, спр. 1, арк. 1–35.

94. Книга записей родившихся, бракосочетавшихся и умерших церкви Казанской иконы Богоматери с. Бабушки Житомирского уезда 1840–1862 гг. ДАЖО, ф. 581, оп. 1, спр. 2, арк. 1–41.

**Фонд 582. “Свято-Михайловская церковь с. Мотрунки
Краснопольской волости Житомирского уезда”**

95. Книга записей родившихся, бракосочетавшихся и умерших Михайловской церкви с. Мотрунки Житомирского уезда 1833–1850 г. ДАЖО, ф. 582, оп. 1, спр. 1, арк. 1–56.

**Фонд 583. “Троицкая церковь местечка Чуднов Чудновской волости
Житомирского уезда”**

96. Книга записей родившихся, бракосочетавшихся и умерших Троицкой церкви местечка Чуднов Житомирского уезда 1790–1804 г. ДАЖО, ф. 583, оп. 1, спр. 1, арк. 1–75.

**Фонд 584. “Крестовоздвиженская церковь с. Галиевка
Янушпольской волости Житомирского уезда”**

97. Книга записей родившихся, бракосочетавшихся и умерших Крестовоздвиженской церкви с. Галиевка Житомирского уезда Волынской губернии 1829–1867 г. ДАЖО, ф. 584, оп. 1, спр. 1, арк. 1–54.

**Фонд 585. “Крестовоздвиженская церковь с. Дидковцы
Житомирского уезда”**

98. Крестовоздвиженская церковь с. Дидковцы Житомирского уезда. ДАЖО, ф. 585, оп. 1, спр. 1–48.

**Фонд 586. “Рождество-Богородицкая церковь с. Носовка
Краснопольской волости Житомирского уезда”**

99. Рождество-Богородицкая церковь с. Носовка Житомирского уезда. ДАЖО, ф. 586, оп. 1, спр. 1–27.

Фонд 588. “Чудновское благочиние”

100. Указы Житомирского Духовного Правления за 1806–1807 гг. ДАЖО, ф. 588, оп. 1, спр. 1, арк. 1–22.

101. Указы Житомирского Духовного Правления за 1813 г. ДАЖО, ф. 588, оп. 1, спр. 2, арк. 1–18.

102. Указы Житомирского Духовного Правления за 1813 г. ДАЖО, ф. 588, оп. 1, спр. 3, арк. 1–29.

Фонд 590. “Крестовоздвиженская церковь м. Червоне Червонской волости Житомирского уезда Волынской губернии”

103. Книга записей браков Крестовоздвиженской церкви местечка Червоного Житомирского уезда 1804–1835 гг. ДАЖО, ф. 590, оп. 1, спр. 3, арк. 1–39.

104. Книга записей браков Крестовоздвиженской церкви местечка Червоне Житомирского уезда 1863–1873 гг. ДАЖО, ф. 590, оп. 1, спр. 15, арк. 1–46.

105. Книга записей браков Крестовоздвиженской церкви местечка Червоне Житомирского уезда 1879–1886 гг. ДАЖО, ф. 590, оп. 1, спр. 16, арк. 1–51.

106. Книга записей родившихся, бракосочетавшихся и умерших Крестовоздвиженской церкви местечка Червоне Житомирского уезда 1799–1819 гг. ДАЖО, ф. 590, оп. 1, спр. 1, арк. 1–79.

107. Книга записей родившихся, бракосочетавшихся и умерших Крестовоздвиженской церкви местечка Червоне Житомирского уезда 1801–1832 гг. ДАЖО, ф. 590, оп. 1, спр. 2, арк. 1–81.

108. Книга записей родившихся, бракосочетавшихся и умерших Крестовоздвиженской церкви местечка Червоне Житомирского уезда 1820–1845 гг. ДАЖО, ф. 590, оп. 1, спр. 6, арк. 1–256.

109. Книга записей родившихся Крестовоздвиженской церкви местечка Червоне Житомирского уезда 1836–1837 гг. ДАЖО, ф. 590, оп. 1, спр. 10, арк. 1–65.

110. Книга записей родившихся Крестовоздвиженской церкви местечка Червоне Житомирского уезда 1837–1843 гг. ДАЖО, ф. 590, оп. 1, спр. 11, арк. 1–71.

**Фонд 593. “Покровская церковь с. Горопай
Новоград-Волынского уезда”**

111. Книга записей родившихся, бракосочетавшихся и умерших Покровской церкви с. Горопай Новоград-Волынского уезда Волынской губернии 1790–1793 гг. ДАЖО, ф. 593, оп. 1, спр. 1, арк. 1–73.

112. Книга записей родившихся, бракосочетавшихся и умерших Покровской церкви с. Горопай Новоград-Волынского уезда 1797–1814 гг. ДАЖО, ф. 593, оп. 1, спр. 2, арк. 1–89.

113. Книга записей родившихся и бракосочетавшихся Покровской церкви с. Горопай Новоград-Волынского уезда 1797–1882 г. ДАЖО, ф. 593, оп. 1, спр. 17, арк. 1–98.

114. Книга записей родившихся, бракосочетавшихся и умерших Покровской церкви с. Горопай Новоград-Волынского уезда 1815–1860 гг. ДАЖО, ф. 593, оп. 1, спр. 11, арк. 1–128.

**Фонд 594. “Крестовоздвиженская церковь с. Гизовщины
Новоград-Волынского уезда”**

115. Книга записей родившихся, бракосочетавшихся и умерших Васильевской церкви с. Гизовщина Новоград-Волынского уезда 1808–1828 гг. ДАЖО, ф. 594, оп. 1, спр. 1, арк. 1–112.

116. Книга записей родившихся, бракосочетавшихся и умерших Васильевской церкви с. Гизовщина Новоград-Волынского уезда 1829–1841 гг. ДАЖО, ф. 594, оп. 1, спр. 2, арк. 1–103.

**Фонд 639. “Рождество-Богородицкая церковь местечка Янушполь
Янушпольской волости Житомирского уезда”**

117. Книга записей браков Рождество-Богородицкой церкви местечка Янушполь Житомирского уезда 1836–1862 гг. ДАЖО, ф. 639, оп. 1, спр. 6, арк. 1–61.

118. Книга записей браков Рождество-Богородицкой церкви местечка Янушполь Житомирского уезда 1863–1891 гг. ДАЖО, ф. 639, оп. 1, спр. 11, арк. 1–64.

119. Рождество-Богородицкая церковь местечка Янушполь Житомирского уезда Волынской губернии. ДАЖО, ф. 639, оп. 1, спр. 1–70.

**Фонд Р–2567. “Отдел управления Житомирского
исполнительного комитета”**

120. Об изъятии у духовенства метрических книг и о запрещении ему совершать обряды. ДАЖО, ф. Р–2567, оп. 1, спр. 377, арк. 1–28.

Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО)

Фонд 82. “Михайловская церковь с. Здолбицы Острожского уезда”

121. Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Михайловской церкви с. Здолбицы Острожского уезда 1813–1832 гг. ДАРО, ф. 82, оп. 2, спр. 1, арк. 1–80.

122. Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Михайловской церкви с. Здолбицы Острожского уезда 1833–1839 гг. ДАРО, ф. 82, оп. 2, спр. 2, арк. 1–83.

123. Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Михайловской церкви с. Здолбицы Острожского уезда 1840–1848 гг. ДАРО, ф. 82, оп. 2, спр. 3, арк. 1–88.

124. Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Михайловской церкви с. Здолбицы Острожского уезда 1848–1856 гг. ДАРО, ф. 82, оп. 2, спр. 4, арк. 1–87.

125. Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Михайловской церкви с. Здолбицы Острожского уезда 1857–1867 гг. ДАРО, ф. 82, оп. 2, спр. 5, арк. 1–91.

126. Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Михайловской церкви с. Здолбицы Острожского уезда 1868–1880 гг. ДАРО, ф. 82, оп. 2, спр. 10, арк. 1–96.

127. Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Михайловской церкви с. Здолбицы Острожского уезда 1868–1882 гг. ДАРО, ф. 82, оп. 2, спр. 6, арк. 1–97.

128. Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Михайловской церкви с. Здолбицы Острожского уезда 1886–1888 гг. ДАРО, ф. 82, оп. 2, спр. 7, арк. 1–78.

129. Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Михайловской церкви с. Здолбицы Острожского уезда 1888–1892 гг. ДАРО, ф. 82, оп. 2, спр. 8, арк. 1–89.

130. Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Михайловской церкви с. Здолбицы Острожского уезда 1892–1895 гг. ДАРО, ф. 82, оп. 2, спр. 9, арк. 1–96.

131. Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Михайловской церкви с. Здолбицы Острожского уезда 1884–1886 гг. ДАРО, ф. 82, оп. 3, спр. 1, арк. 1–89.

132. Михайловская церковь с. Здолбицы Острожского уезда. ДАРО, ф. 82, оп. 2, спр. 1–9.

Фонд 367. “Дубенское Духовное Правление”

133. Дубенское Духовное Правление. ДАРО, ф. 367, оп. 1, спр. 1–46.

Фонд 373. “Острожское Духовное правление”

134. Острожское Духовное правление. ДАРО, ф. 373, оп. 1, спр. 1–24.

Фонд 381. “Ровенское Духовное Правление”

135. Ровенское Духовное Правление. ДАРО, ф. 381, оп. 1, спр. 1–109.

Фонд 399. “Подрыжская Михайловская церковь

(с. Подрыги Ковельского уезда Волынской губернии)”

136. Подрыжская Михайловская церковь (с. Подрыги Ковельского уезда Волынской губернии). ДАРО, ф. 399, оп. 1, спр. 1–68.

Фонд 485. “Волынская духовная консистория”

137. Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся и умерших Свято-Богодицкой церкви с. Жемилинцы Острожского уезда 1829 г. ДАРО, ф. 485, оп. 2, спр. 4, арк. 1–59.

Центральный державний історичний архів у м. Києві

(далі – ЦДІАК)

Фонд 442. “Киевский, Подольский и Волынский генерал-губернатор”

138. По отношению Обер-Прокурора Святейшего Синода о медленном производстве дел по Духовным правлениям Волынской губернии за неисполнительность присутственными местами той губернии требований Духовных Правлений (1842 г.). ЦДІАК, ф. 442, оп. 142, спр. 325, арк. 1–18.

Фонд 2124. “Пересопницкая церковь с. Пересопницы Ровенского уезда”

139. Метрическая книга 1780–1805 гг. ЦДІАК, ф. 2124, оп. 1, спр. 1, арк. 1–35.

140. Пересопницкая церковь с. Пересопницы Ровенского уезда. ЦДІАК, ф. 2124, оп. 1, спр. 1.

Фонд 2184. “Святопокровская церковь”

141. Ведомости Святопокровской церкви с. Федурки Староконстантиновского уезда 1841–1870 гг. ЦДІАК, ф. 2184, оп. 1, спр. 1, арк. 1–28.

142. Святопокровская церковь с. Федурки Староконстантиновского уезда. ЦДІАК, ф. 2184, оп. 1, спр. 1–3.

Фонд 2227. “Колекція документів Волинського музею”

143. Опис указів Волинської духовної консисторії та різних духовних правлінь, одержаних благочинним с. Пишки Новоград-Волинського повіту Григорієм Ферлієвичем у 1797–1806 рр. ЦДІАК, ф. 2227, оп. 1, спр. 349, арк. 1–32.

Российский государственный архив древних актов

(далі – РГАДА)

Фонд 1184. “Московская синодальная типография”

144. О напечатании бланков для церковных документов (1901 г.). РГАДА, ф. 1184, оп. 3, д. 43, арк. 1–18.

145. О напечатании метрических и исповедных листов (1803–1807 г.). РГАДА, ф. 1184, оп. 2, д. 1406, арк. 1–13.

146. О напечатании по заказу Духовных Консисторий бланков для метрических свидетельств и метрических справок (1908 г.). РГАДА, оп. 3, д. 12, арк. 1–11.

Опубліковані документи та матеріали

147. Высочайше утвержденный Устав Духовных Консисторий. ПСЗ. Т. XVI. Собр. 2-е. Спб., 1842. №14409. С. 221–263.

148. Высочайше утверждённый Устав Рекрутский. ПСЗ. Т. VI. Собр. 2-е. Спб., 1832. №4677. С. 529.

149. Высочайше утвержденное положение Комитета Министров, объявленное Министерством Юстиции о производстве новой поверки актовых книг в Западных Губерниях. ПСЗ. Т. XVII. Собр. 2-е. Спб., 1843. №16163. С. 76–77.
150. Высочайше утвержденное положение Комитета Министров, опубликованное 28 сентября 1846 г. об отмене поверки метрик греко-русских, греко-униатских и римо-католических исповеданий. ПСЗ. Т. XXI. Собр. 2-е. Спб., 1847. №20295. С. 170.
151. Київський центральний архів давніх актів 1852-1943 рр. упоряд. Муравцева Л. М., Страшко В. В., Сухих Л. А. Збірник документів у двох томах. Т.1. 1852–1921 рр. К., 2002. 456 с.
152. Об исправном ведении метрических книг. ПСЗ. Собр. 1-е. Спб., 1830. Т. XXXIX. №29915. С. 319–320.
153. Об учреждении в Губерниях, от Польши возвращенных, особых Комиссий для рассмотрения метрических и актовых книг. ПСЗ. Т. VIII. Собр. 2-е. Спб., 1834. №6644. С. 771–772.
154. О введении в действие Устава Духовных Консисторий в исправленном виде. ПСЗ. Т. III. Собр. 3-е. Спб., 1886. №1495. С. 111–155.
155. О ведении метрических книг по новым формам. ПСЗ. Т. XIII. Собр. 2-е. Спб., 1839. №10956. С. 21–23.
156. О внесении помещиков и чиновников, вступивших в браки с крепосными своими девками и другими неравного себе состояния лицами, в то же самое время в метрические книги. ПСЗ. Собр. 1-е. Спб., 1830. Т. XXVIII. №21847. С. 1136–1137.
157. О выдаче из Консисторий, по требованию Присутственных мест, выписок и свидетельств из метрических книг о рождениях, бракосочитаниях и умерших. ПСЗ. Собр. 1-е. Спб., 1830. Т. XXVII. №20652. С. 491–492.
158. О выдаче метрических свидетельств по просьбам временнообязанных крестьян и дворовых людей, вышедших из крепостной зависимости. ПСЗ. Т. XXXVII. Собр. 2-е. Спб., 1865. №38776. С. 191.

159. О гражданском браке, о детях и о ведении книг актов гражданского состояния. Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. №11. 1917. С. 163.
160. О дозволении Епархиальным начальствам выдавать метрические свидетельства по всем случаям. ПСЗ. Т. X. Собр. 2-е. Спб., 1836. №8396. С. 961.
161. О доставлении ведомостей от приходских священников в градскую Полицию о брачующихся, рожденных и умерших, в то же время, как они подают ведомости своему начальству. ПСЗ. Т. VI. Собр. 1-е. Спб., 1830. Т. XXVII. №20384. С. 230–231.
162. О доставлении в Сенат ведомостей о родившихся, умерших и браком сочетавшихся. ПСЗ. Т. XL. Собр. 1-е. Спб., 1830. №30507. С. 493.
163. О новых формах метрическим книгам. ПСЗ. Т. VI. Собр. 2-е. Спб., 1832. №4397. С. 203.
164. О порядке выдачи из Консистории и Духовных Правлений беловых метрических, обыскных и других церковных книг. ПСЗ. Т. XL. Собр. 2-е. Спб., 1867. №42740. С. 311.
165. О порядке и времени представления Епархиальными начальниками в Святейший Синод срочных сведений. ПСЗ. Т. XL. Собр. 2-е. Спб., 1867. №42701. С. 183–184.
166. О порядке представления церковными причтами Епархиальным Преосвященным ведомостей о возвратившихся в православие раскольниках и сектантах, присоединенных к православию иноверцев и крещенных православными священниками детей иноверных родителей, а также подписках, даваемых иноверными при вступлении в брак с православными, о крещении и воспитании детей в православной вере. ПСЗ. Т. XL. Собр. 2-е. Спб., 1867. №42345. С. 829–830.
167. О предписании всем Губернским Правлениям, дабы требуемые Духовными Консисториями сведения доставляемы были в оные безпрекословно. ПСЗ. Т. XXIX. Собр. 1-е. Спб., 1830. №22551. С. 1215.

168. О приведении в порядок метрических и актовых книг в Западных губерниях. ПСЗ. Т. IX. Собр. 2-е. Спб., 1835. №7495. С. 100.
169. О присылке метрических экстрактов в Синод из всех епархий о родившихся, браком сочетавшихся и умерших. ПСЗ. Т. XXIII. Собр. 1-е. Спб., 1830. №17192. С. 504.
170. О содержании в предписанном порядке метрических книг, и о шнуровых книгах, выдаваемых из Консистории или Духовных Правлений на каждую церков для ведения обысков. ПСЗ. Т. XL (приложение к Т. XXVII). Собр. 1-е. Спб., 1830. Т. XL. №20266 а. С. 13–15.
171. О содержании священникам метрических книг для записки рождений, бракосочетаний и умирающих, и о присылке з оных ежегодно экстрактов к Архиеереям. ПСЗ. Т. VII. Собр. 1-е. Спб., 1830. №4480. С. 266–267.
172. О требовании Гражданскими Присутственными местами справок из метрических и обыскных книг только к производящимся уже делам и от самих Консисторий, а не от Духовных Правлений. ПСЗ. Собр. 1-е. Спб., 1830. Т. XXXVIII. №29718. С. 1347–1349.
173. О форме метрических книг. ПСЗ. Собр. 1-е. Спб., 1830. Т. XXIX. №22118. С. 254.
174. Подтверждение о ведении метрических и обыскных книг в надлежащем порядке, и о доставлении из оных, по требованиям Присутственных мест, справок из самых Духовных Консисторий. ПСЗ. Собр. 1-е. Спб., 1830. Т. XXXII. №25004. С. 197.
175. Предписание Губернским Начальствам, чтобы в требованиях своих от Консистории, о справках с метрических книг, означаемы были всегда нужные для того обстоятельства. ПСЗ. Собр. 1-е. Спб., 1830. Т. XXXVIII. №29050. С. 208.
176. Прибавление к Духовному Регламенту. Прибавление о правилах причта церковного и чина монашеского. ПСЗ. Т. VI. Собр. 1-е. Спб., 1830. №4022. С. 707.

177. Устав духовных консисторий. Спб.: Синодальная типография, 1841. 154 с.
178. Устав духовных консисторий. Спб.: Синодальная типография, 1883. 200 с.
179. Устав духовных консисторий. Спб.: Синодальная типография, 1903. 204 с.
180. Устав духовных консисторий. Спб.: Синодальная типография, 1905. 204 с.
181. Устав о воинской повинности. Новгород, Типография губернского Правления. 1876. 436 с.

Автореферати дисертацій

182. Гузенков С. Г. Метричні книги як джерело з історичної демографії Південної України другої половини ХІХ – початку ХХ століть: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.06. Запоріжжя, 2005. 20 с.
183. Перерва В. С. Статус Єпархіальних органів влади та парафіяльного священства в Київській митрополії: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. К., 2002. 20 с.

Монографії, книги, статті наукових фахових видань та конференцій

184. Барсов Г. Сборник действующих и руководственных церковных и церковно-гражданских постановлений по ведомству православного исповедания. Спб., 1885. Т. 1. 663 с.
185. Бердников И. С. Краткий курс церковного права православной Греко-российской церкви. Казань, 1888. IX с.
186. Богословский И. П. Полный круг духовных законов, действия, обязанности и права лиц православного белого и монашеского духовенства, как подчиненных, так и начальствующих с приложением указов

и определений Святейшего Правительствующего Синода, наказов благочинным и церковным старостам и разъяснения отдельных случаев пастырской практики. М., 1878. 387 с.

187. Брук С. И., Кабузан В. М. Динамика численности населения России в XVIII-начале XX вв.: источники и историография. Историческая демография: проблемы, суждения, задачи. М.: Наука, 1989. С. 230–245.

188. Володарский Я. Е., Кабузан В. М. Демографические проблемы истории СССР досоветского периода. Историческая демография: проблемы, суждения, задачи. М.: Наука, 1989. С. 315–321.

189. Генеалогія: тематичний огляд фондів Державного архіву Житомирської області (довідник). Авт.-упоряд. Блашкевич Л. А., Кондратюк Р. Ю. Житомир: Видавництво “Волинь”, 1998. 20 с.

190. Гозулов А. Очерки отечественной статистики. М.: Государственное статистическое издательство, 1957. 180 с.

191. Гузенков С. Використання цифрової інформації масових джерел (за матеріалами метричних книг). Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Чортомлицька (Стара) Запорозька Січ в історико-культурній спадщині Нікопольського району”. Нікополь: РА “Тандем-У”, 2002. С. 201–207.

192. Гузенков С. До питання про методику обробки метричних книг. Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 7. К., 2001. С. 334–338.

193. Гузенков С. Метричні книги як джерело з локальної історії Південної України другої половини XIX – початку XX ст. (за матеріалами про село Друга Миколаївка Бердянського повіту Таврійської губернії). Студії з історії архівної справи та документознавства. Держкомархів України; УНДІАСД. К.: 2003. Т. 9. С. 45–48.

194. Гузенков С. Метричні книги як джерело з соціальної історії Південної України другої половини XIX – початку XX ст.: інформативні можливості

- (на матеріалах Державного архіву Запорізької області). Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 6. К., 2001. С. 206–209.
195. Елпатовский А. В. К истории документирования актов гражданского состояния в России и СССР (с XVIII в. По настоящее время). Актовое источниковедение. под ред. Каштанова С. М. М., 1979. 272 с.
196. Жилюк С. І. Російська православна церква на Волині (1793–1917 рр.). Житомир: Журфонд, 1996. 174 с.
197. Завьялов А. Циркулярные указы Святейшего Правительствующего Синода 1867–1900 гг. Спб., 1901. изд.2-е. 444 с.
198. Заозерский Н. А. О церковной власти. Спб.: 2-я типография А. И. Снегиревой., 1894. 458 с.
199. Здравомислов К. Я. Архив и библиотека Святейшего Синода и Консисторские архивы. Спб.: Синодальная типография. 1906. 61 с.
200. Ивановский Я. Обзорение церковно-гражданских узаконений по духовному ведомству (применительно к уставу духовных консисторий и свода законов) с историческими примечаниями и приложениями. Спб., 1883. 365 с.
201. Кондратюк Р. Ю. Державний архів Житомирської області: історико-краєзнавчий нарис. Житомир, 1997. 32 с.
202. Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: у 3-х книгах. Кн. 3. Кінець XVI – середина XIX століття. К.: Либідь, 1994. 336 с.
203. Лиман І. Метричні книги як джерело з церковного устрою Південної України XVIII – першої половини XIX ст. Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 7. К., 2001. С. 197–211.
204. Малютин Ф. Извлечение из свода законов Российской империи издания 1857 г. и продолжение онаго узаконения относящегося к духовному ведомству Православного исповедания с некоторыми нужными по ссылке правилами церковными и приложениями. Спб., 1863. 422 с.

205. Надтока Г. М. Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально-релігійний аспект. К.: “Знання”, 1998. 271 с.
206. Нечаев П. И. Практическое руководство для священнослужителей. Спб., 1912. 11-е изд. 573 с.
207. Новиков Л. П. Метрики (общие акты состояний) у православных (по ведомствам епархиальному и военно-духовному) инославных, старообрядцев, сектантов, евреев, караимов и магометан. Акты гражданского состояния в Царстве Польском. Спб., 1907. 292 с.
208. Новосельский С. А. Смертность и продолжительность жизни в России. Петроград, 1916. 208 с.
209. Палибин М. Н. Устав духовных консисторий с дополнениями и разъяснениями Святейшего Синода и Правительствующего Сената. Спб., 1900. 232 с.
210. Парвов А. Практическое изложение церковно-гражданских постановлений в руководство священнику на случаи совершения важнейших треб церковных. Спб., 1840. 4-е изд. 194 с.
211. Первый полный, с объяснениями, сборник всех действующих по духовному ведомству узаконений. Под ред. Ф. С. Ливанова. Спб., 1871. 447 с.
212. Перерва В. Православне Надросся у ХІХ ст. – Біла Церква, 2004. 254 с.
213. Плошко Б. Г., Елисеєва І. І. Історія статистики: Учебное пособие. М.: Финансы и статистика, 1990. 259 с.
214. По вопросу о мерах к возможному усовершенствованию деятельности Духовных Консисторий. Спб., 1911. 30 с.
215. Правила и формы церковного письмоводства. Приложение к журналу “Пастырский Собеседник”. М., 1899. 216 с.
216. Птуха М. Очерки по истории статистики ХVІІ–ХVІІІ вв. М.: ОГИЗ Госполитиздат, 1945. 352 с.
217. Руководственные для православного духовенства указы Святейшего Правительствующего Синода 1721–1878 гг. М., 1879. 500 с.

218. Свод указаний и заметок по вопросам пастырской практики. – Спб.: типогр. А. Траншела, 1875. 254 с.
219. Спінул О. В., Чиркова О. А. Органи єпархіального управління Київської митрополії у XVIII–XIX ст. К.: ТОВ “Міжнар. Фін. Агенція”, 1997. 20 с.
220. Успенский А. И. Настольная книга для каждого священника, благочинного следователя, опекуна, цензора и председателя собраний по духовному ведомству о срочных и несрочных представлениях и донесениях начальству, с правилами из законов и практики по службе. – Тула, 1882. изд. 2-е. 190 с.
221. Устав духовных консисторий. Первый полный с объяснениями сборник всех действующих по духовному ведомству узаконений. Под ред. Ф. С. Ливанова. Спб., 1871. 447 с.
222. Чижевский И. Церковное письмоводство. Харьков, 1893. 3-е изд. 409 с.

Періодичні видання

223. Антонов Д. Н., Антонова И. А. Метрические книги: время собирать камни. Отечественные архивы. 1996. №4 . С. 15–28.
224. Антонов Д. Н., Антонова И. А. Метрические книги: время собирать камни. Отечественные архивы. 1996. №5. С. 29–42.
225. Антонович П. Из недавнего прошлого Волыни. ВЕВ. 1909. №24. ч. неоф. С. 490–498.
226. Блонский С. История учреждения на Волыни православной епископской кафедры. ВЕВ. 1873. №3. ч. неоф. С. 108–114.
227. Епархиальное распоряжение Волынской Духовной Консистории относительно выдачи причтом метрической виписи. ВЕВ. 1883. №12 – 13. ч. оф. С. 332–333.
228. Извещение от Волынской Духовной Консистории об издании “Сборника действующих и руководственных церковных и церковно-гражданских постановлений по ведомству православного исповедания” Г. В. Барсова. ВЕВ. 1886. №22. ч. оф. С. 587–588.

229. Из извлечения из отчета Преосвященного Иустина, Епископа Острожского, Волынского Викария, по обозрению им церквей в уездах: Дубенском, Владимиро-Волынском, Ковельском, Острожском и Заславском в 1874 году. ВЕВ. 1874. №24. ч. оф. С. 648–671.
230. Копия отношения Г. Волынского Губернатора от 20 сентября 1891 года, за №4874, на имя Его Преосвященства, Преосвященного Модеста, Епископа Волынского и Житомирского. ВЕВ. 1891. №30. ч. оф. С. 631–632.
231. Копия предложения на имя Волынской Духовной Консистории Преосвященного Антония, Архиепископа Волынского и Житомирского от 10 октября 1902 года за №561. ВЕВ. 1902. №32. ч. оф. С. 767–768.
232. Определение Волынской Духовной Консистории относительно своевременного доставления волосным правлениям священниками списков о родившихся детях для привития оспы. ВЕВ. 1876. №15. ч. оф. С. 442–443.
233. Определение Волынской Духовной Консистории относительно сообщения причтами сведений, кому следует, о присоединившихся к православию лицах. ВЕВ. 1869. №21. ч. оф. С. 610–611.
234. Определение Волынской Духовной Консистории о том, чтобы приходские священники Волынской епархии своевременно доставляли как местным врачам, так и волосным правлениям списки о родившихся младенцах для привития им оспы. ВЕВ. 1874. №2. ч. оф. С. 40–41.
235. Определение Святейшего Синода от 9–21 апреля 1909 года за №2918. Церковные Ведомости. №18–19. С. 186.
236. Определение Святейшего Синода от 20 сентября – 6 октября 1878 года, за №1497, о точном соблюдении установленной законом формы метрических книг. ВЕВ. 1878. №22. ч. оф. С. 780–781.
237. О представлениях бумаг и документов от церквей и причтов к благочинному (и другим должностным лицам и присутственным местам духовного звания и прочих ведомств), а равно денег, разного рода рапортов, отношений и т. п. Руководство для сельских пастырей. 1885. № 5. С. 131–138.

238. Палли Х. Методика использования метрик в историко-демографических исследованиях. История СССР. 1982. №1. С. 87–94.
239. Подтверждение Волынской Духовной Консистории приходским священникам Новоград-Волынского уезда о ежемесячном доставлении волосным правлениям именных списков о родившихся младенцах. ВЕВ. 1876. №21. ч. оф. С. 660.
240. Подтверждение духовенству доставлять полиции сведения об умерших от заразных болезней. ВЕВ. 1891. №26. ч. оф. С. 596.
241. Постановление Волынской духовной консистории о своевременном, куда следует, доставлении священниками сведений о родившихся младенцах. ВЕВ. 1874. №16. ч. оф. С. 413.
242. Предписание Волынской Духовной Консистории священникам Волынской епархии о том, чтобы метрические акты о рождении и крещении младенцев были записываемы в метрические книги в тех годах, в которых они родились и крещены, а не в последующих. ВЕВ. 1877. №22. ч. оф. С. 656–657.
243. Рапорт Амвросия, Епископа Кременецкого, Викария Волынского на имя Преосвященного Антония, Архиепископа Волынского и Житомирского. ВЕВ. 1908. №1. ч. оф. С. 3.
244. Распоряжение Волынской Духовной Консистории о своевременной доставке метрических выписей в учреждения, составляющие призывные списки. ВЕВ. 1900. №33. ч. оф. С. 711.
245. Распоряжение Министра Юстиций относительно того, чтобы судебные следователи не требовали подлинных метрических книг из консисторских архивов без крайней надобности. ВЕВ. 1891. №24. ч. оф. С. 576.
246. Указ Его Императорского Величества из Святейшего Правительственного Синода об устранении допускаемых духовенством неисправностей при ведении метрических книг. ВЕВ. 1903. №21. ч. оф. С. 587–591.

247. Указ Его Императорского Величества из Святейшего Правительственного Синода от 16 декабря 1866 года, за №2313, о разрешении издания Волынских епархиальных ведомостей. ВЕВ. 1867. №1. ч. оф. С. 1–6.
248. Указ Святейшего Правительственного Синода от 4 мая 1822 года, за №2658, о выписке из синодальной типографии листов с пробелами для книг метрических и исповедных, а также на записку церковных, свечных и кошелековых доходов и расходов . ВЕВ. 1868. №25. ч. оф. С. 651–652.
249. Указ Святейшего Правительственного Синода от 7 сентября – 12 октября 1883 года, за №1735, о напечатании вновь пересмотренного устава Духовных Консисторий и снабжении церквей печатными его экземплярами. ВЕВ. 1883. №36. ч. оф. С. 969–970.
250. Указ Святейшего Правительственного Синода от 8 марта 1874 года, за №12, о скорейшем составлении православным духовенством метрических выписей для предстоящего в сем году призыва к исполнению воинской повинности. ВЕВ. 1874. №9. ч. оф. С. 195–197.
251. Указ Святейшего Правительственного Синода от 19 января 1869 года, за №4, о разборе архивных дел в Духовных Консисториях. ВЕВ. 1870. №6. ч. оф. С. 147–152.
252. Указ Святейшего Правительственного Синода от 28 февраля – 20 марта 1885 года, за №411, об освобождении духовенства от поверки по метрическим книгам крестьянских посемейных списков, требуемых волосными правлениями, с циркуляром Министра внутренних дел. ВЕВ. 1885. №14. ч. оф. С. 287–288.
253. Указ Его Императорского Величества, Самодержца Всероссийского, из Святейшего Правительственного Синода, от 23 декабря 1889 г., за №15, об устранении допускаемых духовенством неисправностей в ведении метрических книг. ВЕВ. 1890. №5. ч. оф. С. 91–93.

Наукове видання

Кондратюк Юлія Сергіївна

Метричні книги Волинської єпархії кінця XVIII – початку XX століть

Монографія

Редактор	Р. Ю. Кондратюк
Комп'ютерний набір та верстка	Ю.С. Кондратюк
Макетування	Ю.С. Кондратюк

Підписано до друку 05.06.2021.

Формат 60x84/16. Папір офс. Гарнітура Times New Roman, 14

Ум. друк. арк. 6,58. Наклад 300 пр.

Редакційно-видавничий відділ

Державного університету “Житомирська політехніка”

вул. Чуднівська, 103, м. Житомир, 10005

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої
справи № 7177 від 04.11.2020 р.